

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Vývoj politických stran v ČR po roce 1993

Markéta Lopatová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra politologie a mezinárodních vztahů
Studijní program Politologie
Studijní obor Politologie

Bakalářská práce
Vývoj politických stran v ČR po roce 1993
Markéta Lopatová

Vedoucí práce:

PhDr. Marek Ženíšek, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce, PhDr. Marku Ženíškovi,
Ph.D., za cenné rady a připomínky.

Obsah

1 ÚVOD	2
2 PÁD KSČ – PROSTOR PRO VZNIK MODERNÍHO STRANICKÉHO SYSTÉMU	7
2.1 Sametová revoluce, pád KSČ	7
2.2 První svobodné volby – rozdíly mezi Čechy a Slováky	9
2.3 Specifika důležitá pro budoucí vývoj českého politického a stranického systému.....	11
2.4 Vznik demokratického právního prostředí	12
3 VZNIK A VÝVOJ ČSSD.....	13
4 VZNIK A VÝVOJ ODS.....	23
4.1 OF – prostor pro vznik českého pluralitního systému a ODS	23
4.2 Zánik OF, vznik a vývoj ODS.....	29
5 KONSOLIDACE LEVICE A PRAVICE V ČESKÉM STRANICKÉM PROSTŘEDÍ	32
5.1 Volební období 1992 – 1996	35
5.1.1 ČSSD ve volebním období 1992 - 1996	35
5.1.2 ODS ve volebním období 1992 - 1996	39
5.2 Volební období 1996 – 1998	44
5.2.1 ČSSD ve volebním období 1996 – 1998	46
5.2.2 ODS ve volebním období 1996 – 1998.....	49

6	TYOLOGIE STRAN.....	54
7	ZÁVĚR	58
8	POUŽITÉ ZDROJE.....	62
	8.1 Seznam literatury	62
	8.2 Elektronické zdroje	68
	8.3 Jiné prameny	68
9	RESUMÉ	69

1 ÚVOD

Politická situace v Československé republice po 2. světové válce (rozpuštění politických stran spadajících do pravého spektra a čistky členů obviněných z kolaborace s Němci) a nástup komunistické strany k moci po únoru 1948 zapříčinili zánik či rozpad téměř všech politických stran. Padesátiletá éra, kdy komunistická strana zastávala vedoucí úlohu ve státě, způsobila, že dnešní politické strany nemají téměř žádnou tradici. Jedinou šanci na přežití v systému měly politické strany jako satelitní strany KSČ v Národní frontě. Z českých stran tedy nezanikly národněsocialistická strana a strana lidová, ale ty se přeměnily v bezvýznamné instituce chovající se dle diktátu KSČ. Na Slovensku pak přežívaly za stejných podmínek Strana slobody a Strana slovenskej obrody. Druhá polovina let šedesátých znamenala nový rozvoj občanské společnosti, hlavně díky oteplování režimu a pokusu o nastolení „socialismu s lidskou tvář“. Na jaře 1968 se zde objevily pokusy o obnovu sociální demokracie, která v rámci slučovací akce s KSČ přišla o třetinu svých členů a prakticky zanikla. Toto období rozvoje občanské společnosti a uvolnění poměrů je charakteristické emancipačními aktivitami uvnitř Národní fronty a vznikem některých společenských a politických organizací mimo ni. Jako příklad můžeme jmenovat Klub angažovaných nestraníků a K 231-Sdružení bývalých politických vězňů. Vpád vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následná normalizace však všechny tyto pokusy o aktivní občanskou společnost, emancipaci některých stran uvnitř Národní fronty a vznik organizací mimo ni zhatili.

Nástup Gorbačova a jeho reformní snahy v SSSR se projevil i v ostatních zemích východního bloku. Sovětské reformy přinesly i do tehdejšího Československa naději na změnu systému a povzbudily snahy opozičně smýšlejících lidí. Začaly se zakládat organizace protestující proti komunistickému režimu (např. Občanské fórum, reformní klub Obroda, MOST a na Slovensku Veřejnost proti násilí), ze kterých se později

vyvinuly některé politické strany České republiky. Normalizace, která probíhala po vpádu vojsk Varšavské smlouvy, znamenala pro značnou část obyvatelstva a hlavně politickou veřejnost ostrakizaci a pronásledování ve veřejném tak osobním životě ze strany KSČ, s čímž už se řada obyvatel nehodlala smířit. Kromě reformních snah M. Gorbačova to byla právě nálada ve společnosti, která přispěla k pádu komunistického režimu. Občané si připadali odcizení a narůstal odpor vůči poměrům ve společnosti, nezanedbatelný byl také vliv disentu a exulantů.

Protože události Sametové revoluce a následný pád KSČ vedli k vytvoření demokratického právního prostředí, budu se tímto obdobím zabývat v první části mé práce. Bez tohoto přechodového období by totiž nedošlo k nastolení pluralitní společnosti a nevytvořil by se prostor pro vznik standardních politických stran, stran jak je známe dnes.

Období po pádu KSČ je charakteristické konstrukcí a vytvářením klasického politického a stranického prostředí, které se za dobu vládnutí KSČ zcela vytratilo. Popíšu zde první svobodné volby a rozdíly mezi dvěma národy, které měly spolu setrvat v jednom státě. Tyto rozdíly později vedly k rozdělení federace a k vytvoření dvou na sobě zcela nezávislých států – České republiky a Slovenska. Kromě tohoto „mírového dělení“ popíšu specifika společná pro postkomunistické země ve východní Evropě, se kterými jsme se museli po rozchodu s komunismem potýkat a vznik demokratického právního prostředí, které bylo nutné k vytvoření klasického demokratického státního uspořádání.

Na toto teoretické seznámení s prostředím po pádu KSČ navazuje hlavní část mé práce, ve které se zaměřím na vznik a vývoj našich dvou největších a relevantních politických sil ČSSD a ODS, protože jako jediné provázejí český stranický systém od jeho počátku až do současnosti¹.

¹ Relevanci stran chápu v rámci volebních výsledku a zastoupení v PS PČR. KDU-ČSL nestuduji z toho důvodu, že se v posledních parlamentních volbách nedostala přes hranici 5 %, jejíž překročení je nutné pro získání mandátů v PS PČR. Je však zřejmé, že se KDU-ČSL navrátí do „aktivní“ politiky, protože má

Každá z těchto případových studií, každá z těchto stran však svou historií sahá do jiného období. Právě z tohoto důvodu studuji u každého případu jiný časový úsek.

Pro pochopení dnešní podoby ČSSD se vracím k jejím počátkům ve druhé polovině 19. století. Do tak hluboké minulosti se vracím i z toho důvodu, že se dnešní ČSSD přihlašuje k tradici z první republiky. Popíšu tedy vznik tohoto politického subjektu, vstup do mocenských struktur, jeho podobu během dvou světových válek a mezi nimi, infiltraci strany komunisty a její následné vynucené „sloučení“ s KSČ – tedy v podstatě její likvidaci na domácí scéně a přesun do zahraničí, přes pokusy k obnovení strany během Pražského jara, až po její vstup a obnovení stranických a organizačních struktur v nově vznikajícím demokratickém uspořádání státu.

Druhá případová studie obsažená v mé práci se týká ODS, prozatím nejsilnější² pravicové politické strany v ČR. Protože ODS vznikla vydělením ze struktur OF, zabývám se nejdříve důvodem a okolnostmi vzniku právě tohoto protikomunistického hnutí. Podobu a fungování OF je důležité zmínit i z toho důvodu, že OF byl hlavním aktérem přechodu od totalitního komunistického režimu k demokratickému uspořádání české společnosti. OF mělo nemalý podíl na pádu KSČ, ale již od počátku se potýkalo s řadou problémů – od jeho nevyhraněnosti a vágní definici po diskusi zda se přetransformovat do standardní politické strany či zůstat celospolečenským hnutím. Tyto diskuse vedly ke vzniku celé řady proudů uvnitř OF a v podstatě nebyly nikdy dořešeny. Důležitým mezníkem se pro OF staly první soutěživé volby, kdy se setkalo s obrovským úspěchem. Nečekaný úspěch OF zapříčinil vzestup tzv. manažerů a následné zvolení V. Klause předsedou předznameli zánik OF a vznik

stabilní voličský elektorát u věřícího obyvatelstva, obyvatel venkova a také u obyvatel kladoucích důraz na konzervativní hodnoty.

² Na přelomu března a dubna by jí volilo 13,5 % lidí. STEM – Středisko empirických výzkumů, dostupné na: <http://www.stem.cz/clanek/2413>

zcela nového politického subjektu – vznik ODS. K příznivému vývoji ODS napomohlo vysoké zastoupení v parlamentu, celková nálada ve společnosti a také obliba osobnosti V. Klause. Již od počátku začala spolupracovat s ostatními politickými stranami a formacemi ve středopravé části stranického spektra a stala se hnacím motorem pro ekonomickou a sociální transformaci nově vzniklé České republiky a to na pozici hegemонizující téměř celý středopravý prostor.

Třetí část mé práce se zabývá obdobím 1992 až 1996, respektive 1996 až 1998. V tomto období totiž dle řady českých politologů dochází ke konsolidaci levice a pravice a k ustálení českého stranictví. Na úvod této části jsem jen stručně nastínila štěpící linie, které se vyprofilovaly po pádu KSČ. Na tomto shrnutí odůvodňuji pozdější profilaci jediné štěpící linie a to socioekonomické, tedy štěpení pravice vs. levice, která s sebou přinesla konkretizaci programů politických stran v rámci této štěpící linie a jejich profilaci na pravolevé ose. Následně se zabývám konkrétními případovými studii ČSSD a ODS v daném období.

Ve čtvrté a poslední části se zaměřuji na typologii stran. Zkoumám ČSSD i ODS od jejich samotného počátku a snažím se poukázat na jejich vývoj a obměnu stranické typologie během celého fungování. Použila jsem typologii Maurice Duvergera, který strany zkoumá v rámci institucionalistického přístupu a dále přístup historickokonfliktní od Steina Rokkana.

K výběru tohoto tématu mě vedl vlastní zájem zjistit, co vedlo k úspěchu a etablování právě ČSSD a ODS po pádu KSČ, proč právě tyto dvě strany dokázaly během relativně krátkého časového období získat přízeň voličů a nenastoupily na cestě k marginalizaci, jako ostatní politické formace. Jaké důvody, podmínky a okolnosti vedly českou společnost k důvěře právě k těmto dvěma politickým subjektům, jaké politické a jiné nástroje používaly na své cestě k politické moci a s jakými

problémy se musely na cestě k relevanci potýkat. Jak už napovídá téma a zadání mé bakalářské práce, použila jsem převážně českou literaturu a české prameny.

2 PÁD KSČ – PROSTOR PRO VZNIK MODERNÍHO STRANICKÉHO SYSTÉMU

Tématem mé bakalářské práce je *Vývoj českých politických stran po roce 1993*. Ještě před tím, než se zaměřím na samostatný vývoj politických stran, bych se chtěla zabývat jejich vznikem a hlavně situací po pádu KSČ – tedy situací po Sametové revoluci, kdy se Československo po dlouhé komunistické éře otevřelo světu a vydalo se na cestu k demokracii. Toto období bylo velice důležité pro budoucí formování a vývoj českého stranického a politického systému, proto bychom ho dle mého názoru neměli opomenout. Pád KSČ pro českou a slovenskou společnost neznamenal jen otevření se Západnímu světu a cestu k demokracii, ale také prostor pro politický pluralismus. Události z podzimu 1989 vedly k návratu politických stran z exilu, z područí KSČ se vymanily satelitní strany národních socialistů a lidovců a vytvořily se podmínky pro formování a vznik nových politických stran a subjektů. Jedním z nejvýznamnějších činitelů událostí po Sametové revoluci bylo bezpochyby Občanské fórum a jeho následný rozpad měl nemalý vliv na následné formování českého moderního stranického systému.

2.1 Sametová revoluce, pád KSČ

Období po pádu KSČ je v Československu charakterizováno proměnnými jako byly nesamozřejmost národního a státního celku, a také re/konstrukcí stranického systému z antistranického (respektive antipolitického) prostředí (Kunc, 2000: 164). V Československém prostředí byla re/konstrukce politických stran spojena se situací v SSSR (Gorbačova perestrojka a glasnost') a také s náladou ve společnosti (odcizení občanů od stávajícího systému, vliv disentu, vnitřní odpor apod.). Gorbačova perestrojka³ byla snaha provést reformy shora – a pro komunistické vedení byla jak životně důležitá, tak životu nebezpečná. Na

konci 80. let se ukazovala kádrová politika a indoktrinace KSČ jako neúčinná a hospodářské tlaky okolí vedly k prvním opatrným krůčkům k liberalizaci. Hegemonické postavení komunistické strany, které bylo v Československu nedotknutelné, však poukazovalo na zárodky protikladů celé přestavby. Pro KSČ bylo nepředstavitelné, že by se svého mocenského monopolu a privilegií vzdala. Přestavba systému byla nedůsledná a mocenský mechanismus nefungoval, a právě proto vyšly pokusy KSČ o demokratizaci (liberalizaci) v podstatě naprázdno (Vodička, 2003: 111-113).

Vnitřní odpor a odcizení občanů od stávajícího systému vedlo k masovým demonstracím, které srazily starý režim na kolena. Lokální aktivity přerostly po 17. listopadu 1989 do řady občanských nepokojů, které urychlily politický vývoj a spojily názorově heterogenní opoziční skupiny. Už 17. listopadu se strany Národní fronty rozhodly vymanit ze svého satelitního postavení vůči KSČ a 19. listopadu se konala ustavující schůze Občanského fóra (dále OF) v pražském Činoherním klubu. Nově vzniklé OF přijalo rozhodnutí, že se postaví do čela konajících se demonstrací a pokusí se navázat dialog se státní mocí⁴, dalším úkolem mělo být prolomení informační blokády a přístup do televize a rozhlasu⁵. Události následujících dní pak jen potvrdily začátek konce jedné z etap našich dějin. Dlouho avizovaná generální stávka, vyhlášená na 27. listopad, se nesla v rámci hesel „Konec vlády jedné strany“ a „Svobodné volby“ a v podstatě zavazovala OF k navýšení tlaku proti státní moci. Den po generální stávce se nově zvolené stranické vedení KSČ vyjádřilo, že OF se bude podílet na vytváření nové vlády a následovalo jednání mezi předsedou federální vlády Adamcem, OF a slovenské Veřejnosti proti

³ Česky zvaná jako přestavba

⁴ Dialog nenavázali s vedením komunistické strany, ale s předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem (Suk, 2003: 38).

⁵ 25. listopadu byla vysílána demonstrace na Letenské pláni (v přímém přenosu) a v televizi se také objevil Václav Havel – první muž OF. Skutečný průlom ale představuje generální stávka z 27. listopadu a jednání z 28. listopadu. Poté zahájilo OF každodenní vysílání na rozhlasové stanici Hvězda a otevřela se mu cesta i do Československé televize (tamtéž: 39).

násilí (dále VPN), kde se dohodly na základních bodech⁶ (Suk, 2003: 37-55).

2.2 První svobodné volby – rozdíly mezi Čechy a Slováky

První svobodné volby do Federálního shromáždění měly spíše odpovědět na otázku, zda je společnost pro či proti změně režimu a konaly se jen v mírně diferenciovaném stranickém prostředí. Pro řadu lidí, to byla v podstatě premiéra, nikdy předtím neměli možnost výběru. Volební účast je pro naši generaci v podstatě neuvěřitelná: 96,79% voličů se tehdy dostavilo k urnám⁷. Zvítězily politické síly, které měly během revolučních dní to největší slovo a vliv – v České republice zvítězilo s 53% OF, na Slovensku se 32% hlasů VPN. Tato přirozeně vytvořená koalice disponovala absolutní většinou ve Federálním shromáždění Československé republiky. Hlavně kvůli česko-slovenským rozporům a názorové polarizaci se nepodařilo splnit úkol nejdůležitější – přijmout novou ústavu (Vodička – Cabada, 2003: 121-122). Výrazným vítězstvím OF a v podstatě i VPN se ukázalo, že ještě silně převládaly revoluční nálady; první náznaky politické různorodosti však byly na světě. Například slovenští katolíci se přiklonili ke Křesťansko-demokratickému hnutí Jána Čarnogurského. Výsledky voleb byly zklamáním hlavně pro „tradiční“ politické strany, jakou byla česká sociální demokracie nebo slovenská Demokratická strana (Wolf, 1998: 18-19).

Záhy po Sametové revoluci vyšla na povrch nutnost řešení dvou problémů – ekonomická transformace, podoba státního uspořádání a s tím související název nově vznikajícího státu. Ačkoli se řešení prvního

⁶ 1. „federální vláda se 3. prosince dostaví v novém složení“, 2. „nová vláda měla již ve svém programovém prohlášení poskytnout záruku, že je připravena vytvořit předpoklady pro zabezpečení svobodných voleb. Svobody shromažďovací a spolčovací, svobody projevu a tisku, pro zrušení státního dozoru nad církvemi, pro úpravu branného zákona a dalších“, 3. vypuštění článků ústavy zakotvujících vedoucí úlohu KSČ ve společnosti a marxismus-leninismus jako státní ideologii“, 4. „bezproblémový a pravidelný přístup OF do médií“, 5. „odsouzení vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968“ (Suk, 2003: 48 -49).

⁷ Dostupné na: Český statistický úřad, <http://www.volby.cz/pls/sl1990/u4> (7. 2. 2010)

problému zdálo daleko složitějším, byl to právě název státu, na kterém se čeští a slovenští politici shodnout nemohli (tzv. pomlčková válka⁸), což vedlo, sice k mírovému, ale definitivnímu rozpadu Československa⁹. Mimo spor nad názvem státu se již brzy začínaly projevovat rozdíly v politické kultuře Čechů a Slováků a s jejich spokojeností s nově nastolenými poměry. Nespokojenost slovenské části obyvatelstva byla daleko výraznější, než se projevovala u Čechů a dokonce v roce 1992 hodnotili Slováci zpětně komunistický režim pozitivněji než Češi (Vodička – Cabada, 2003: 117-118).

Období let 1990-1992 je definováno nejen česko-slovenskou názorovou polarizací, ale také hlubokým diferenciačním procesem a politickou krystalizací. Z OF se odpoutala liberalněkonzervativní Občanská demokratická strana (dále ODS) s Václavem Klausem v čele a liberálněsociální Občanské hnutí v čele s disidenty Petrem Pithartem a Jiří Dienstbierem. Na troskách OF vznikla dále Občanská demokratická aliance a Křesťanskodemokratická strana (Wolf, 1998: 46). Od slovenské VPN se odklonilo Hnutí za demokratické Slovensko (dále HZDS) v čele s Vladimírem Mečiarom. Tato politická krystalizace se projevila během voleb z 5. a 6. června 1992 a dodala dynamiku pro československé dilema, které nakonec vedlo k rozdělení Československa. V Čechách s jednou třetinou získaných hlasů zvítězila konzervativní volební koalice ODS-KDS, na Slovensku také s jednou třetinou HZDS¹⁰. Tyto výsledky voleb z června 1992 přinutily tyto dvě strany zastávající v problematičtých

⁸ Čeští politici byli pro název Československá republika, slovenští politici pro název Česko-slovenská republika. Pro mnoho slovenských politiků měla pomlčka představovat vyjádření národní suverenity a potvrzení federativního uspořádání státu, naopak, čeští politici se identifikovali s názvem Československo (Wolf, 1998: 15)

⁹ Například František Mikloško tuto situaci okomentoval následovně: „Já, a myslím, že i řada dalších politiků jsme si od prvního setkání uvědomovali, že se nemůžeme dohodnout. Nemohli jsme ale přestat jednat, byla by to politická prohra.“(tamtéž: 32).

¹⁰ ODS získala ve Sněmovně lidu 34 % hlasů a 33 % ve Sněmovně národů, volili ji hlavně podnikatelé a studenti, podprůměrné zastoupení byli voliči hlavně z řad dělníků a zemědělců. HZDS získala 34 % hlasů ve Sněmovně lidu a 34 % ve Sněmovně národů, volili ho především pracující, ale vysokoškolsky vzdělané voliče nenalákali. Obě dvě politické strany dosáhly dle průzkumů svého úspěchu hlavně díky vedoucím osobnostem (největší důvěry u slovenských občanů se těšil V. Mečiar s 31 %, u českých to byl V. Klaus s 25 % hlasů), tak jak se to stávalo i u jiných posttotalitních států (Vodička – Cabada, 2003: 122-124).

otázkách opačné názory zasednout ke společnému koaličnímu vyjednávání. Výsledkem tohoto jednání bylo nakonec klidné rozdělení federace a vznik dvou samostatných republik – České a Slovenské. Demontáž stávajícího státu byla uskutečněna i přes nesouhlas obyvatelstva a jejím hnacím motorem byly hlavně mocenské zájmy slovenských politiků (Vodička – Cabada, 2003: 121-130).

2.3 Specifika důležitá pro budoucí vývoj českého politického a stranického systému

Pro budoucí vývoj, formování a etablování politických stran a i pro celkovou podobu stranického a politického systému nebyly důležité jen události a procesy (politická krystalizace, názorová polarizace, vznikající pluralita), které se staly po Sametové revoluci. Mimo tyto faktory, musíme brát v potaz proměnné, které byly specifické pro nově vznikající demokracie ve Východní Evropě. Vlády komunistických stran bránily rozvoji politické kultury a občanské společnosti, tedy rozvoji jakéhosi „tlumiče“ možných politických problémů. Dalším specifikem komunistického vládnutí bylo prorůstání strany se státními strukturami, potažmo se státem samotným. Tato „tradice“ a další nedemokratické návyky vedly na počátku formování českého stranictví a nového demokratického režimu k zpolitizování státní správy a k absenci nadstranického systému. Politické změny, pak vedou k otřesům celým demokratickým systémem a zvolení jiné strany vede k čistkám ve státní správě a k přerušení kontinuity (Pehe, 2002: 39-40). Právě tyto proměnné, společné pro postkomunistické státy v Evropě, měly nemalou váhu při budování nově vznikající demokracie v České republice a s jejich nedostatky se musíme v podstatě potýkat dodnes¹¹.

¹¹ Dle mého názoru je největším problémem české politické scény prorůstání státní správy s politickou stranou, která je zrovna u moci. Ministři si za své poradce vybírají členy své rodiny a známé. Střídání u moci pak neznamená nic jiného než vyhazování těchto lidí a další dosazování - veškeré probíhající procesy ustanou a kontinuita se vytrácí. Dalším příkladem propojení stranictví

2.4 Vznik demokratického právního prostředí

Převrat v roce 1989 předznamenal změny, na které nebyly mnohé instituce připraveny. Ústava, která byla v jádru komunistická, získala roli, na kterou nebyla připravena (Vodička - Cabada, 2003: 115). Demokratické právní prostředí mohlo vznikat až po pádu KSČ spolu s novou ústavností, která byla zásadně reformována již v roce 1990 a postupně doplňována o další demokratické prvky do roku 1992. Následující rozpad ČSFR vedl k vypracování zcela nové ústavy pro nově vznikající stát – Českou republiku. Vzhledem k rozsahu probíhajících reforem a s nimi souvisejících prací můžeme tvrdit, že nově vznikající demokratické právní prostředí a zcela nová koncepce demokratické ústavy zdaleka nebyla a není dokončena dodnes (Kolář - Syllová, 2005: 19).

Pro mou práci a hlavně pro budoucí vznik a etablování nových politických stran a i pro jejich další fungování a činnost byl velice důležitý aspekt vývoje právní úpravy činnosti politických stran. Po listopadu 1989 byl právě vznik a činnost politických stran zapsán v zákoně přijatém Federálním shromážděním v lednu 1990, který vycházel z principu evidence ministerstva vnitra¹²: Nově vzniklá politická strana mohla být evidována Ministerstvem vnitra na základě návrhu přípravného výboru, tento návrh musel být navíc podložen peticí podepsanou nejméně tisíci občany (Kolář - Syllová, 2005: 28).

V právním a ústavním prostředí České republiky byly tato porevoluční norma v roce 1991 naharzena a konkretizována zákonem č. 424/1991 Sb., kdy politické strany mohou být zakládány jako *právnícké*

s politikou najdeme v 90. letech v případě malé, ale hlavně velké privatizace (aféry jako například Knižní velkoobchod, Poldi apod.) (Kunc, 2000: 171).

¹²Politické strany, které byly považovány za již vzniklé: Československá strana lidová, Československá strana socialistická, Demokratická strana, Komunistická strana Československa a Strana svobody; OF a VPN byly považovány za politická hnutí (Kolář - Syllová, 2005: 28 – 29).

osoby soukromého práva a musí být registrovány Ministerstvem vnitra¹³ na návrh tří osob (přípravný výbor). K návrhu je nutno přidat petici s alespoň tisícem podpisů českých občanů a stanov dané strany. Mimo vznik politické strany tento zákon upravuje možnosti jejího zániku – zejména rozpuštění strany nebo pozastavení její činnosti. O ukončení činnosti strany může výlučně rozhodnout Nejvyšší soud v Brně na návrh vlády, za určitých okolností a zvláštních případech také na návrh prezidenta (Kolář - Syllová, 2005: 29; Cabada, 2003: 204 – 205).

3 VZNIK A VÝVOJ ČSSD

Mezi postkomunistickými evropskými zeměmi je česká ČSSD jediná, která se po pádu komunistů netransformovala a nevznikla z komunistické strany (mohou za to i pokusy o obnovení z roku 1968) (Kohout, 2006: 110). Několikaletá „nepolitická politika“ exilové ČSSD vedla k jejímu návratu na českou politickou a stranickou scénu hned po pádu režimu reprezentovaném KSČ. V této kapitole mé práce se podívám do historie této strany, popíšu její vznik a vstup do mocenských struktur a nastíním její vývoj během 20. století a etablování v nově vzniklém demokratickém prostředí.

První politické strany mají zárodky už v roce 1848, ale jejich pravé etablování se koná, až s rozšiřováním volebního práva na konci 19. a začátku 20. století, kdy se vytvořily předpoklady pro vznik a ukotvení tzv.

¹³ K červnu 2008 bylo registrováno celkem 90 politických stran (15 z nich bylo zrušeno, 16ti byla pozastavena činnost) a 47 politických hnutí (4 zrušeny, 4 pozastavena činnost). Dostupné na: Ministerstvo vnitra, <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/rady/strany/index.html> (7. 3. 2012)

masových stran (strany sociální integrace). Tyto strany vznikaly nejdříve většinou externě, mimo parlament; následně do něj tyto strany vstupovaly na základě rozšiřování volebního práva. Tyto zárodky politických stran měly za úkol především „vychovat“ budoucí elitu státu. (V takovýchto masových stranách mělo zásadní význam rekrutování mladých a nových členů, a to jak z hlediska politického – viz. výše; tak hospodářského – členské příspěvky potřebné pro chod strany.) A tak stranické struktury postupně pronikaly a infiltrovaly řadu odvětví soukromého života a díky svým různým pomocným organizacím vytvářely *uzavřená sociálně-morální prostředí* (Balík – Hloušek – Holzer - Šedo, 2003: 34 – 35; Novák, 1997: 31)

Takovýmto podobným způsobem se zformovala i Československá¹⁴ sociálně demokratická strana dělnická (dále jen ČSDSD) jako hlavní politická organizace dělnického hnutí tehdejšího Předlitavska (Kořalka, 2005: 213). České dělnictvo se totiž v této době, v době probíhající industrializace, postupně stalo nejobsáhlejší sociální vrstvou českého národa. Takže ke stávajícím stranám (mladočeši, staročeši) přibyla ČSDSD, aby v konfliktu s již existujícími stranami hájila dělnické zájmy v českém národě (Kárník, 2006: 41 - 42).

ČSDSD byla založena a ustavena v dubnu 1878 v Břevnově u Prahy v hostinci U Kaštanu a deklarovala se jako součást celorakouské sociálně-demokratické strany. Od počátků této strany byli její představitelé pronásledováni, zatýkáni a pořádali se s nimi politické procesy¹⁵. Později se jednotlivé sekce rakouské sociální demokracie nemohli vypořádat s tím, že je strana vedena a řízena především německými vůdci; následoval odchod ČSDSD z celorakouského hnutí (které vyústilo v rozpad celorakouské sociálně-demokratické struktury) a upuštění od

¹⁴ Československá – tj. Čechů slovanského plemene, jak se tehdy říkalo (Kárník, 2006: 40)

¹⁵ Zatčení byli mimo jiné i všichni účastníci ustavujícího sjezdu; představitelům ČSDSD se navíc potupně říkalo „sociálové“ (Kárník, 2006: 41). Pronásledování vyvrcholilo zatýkáním a politickými

revolučních myšlenek (Cabada - Šanc, 2005: 30 – 33; Kárník, 2006: 39 - 44).

Odchod ČSDSD z celorakouských struktur¹⁶ a hlavně vypuknutí světové války, otevřeli prostor pro komunikaci mezi sociální demokracií a ostatními českými stranami. Hlavním názorovým rozdílem, který panoval mezi stranami, bylo poválečné uspořádání. Zatímco ostatní strany preferovali vlastní stát, ČSDSD v čele s Bohumírem Šmeralem revoluci v celé monarchii. Proti Šmeralovi se uvnitř sociální demokracie začalo tvořit hned několik ohnisek odporu a Šmeralova politika byla odmítnuta jako neúspěšná a zkompromitovaná (Cabada - Šanc, 2005: 33 – 34; Kárník, 2006: 44).

Po válce a osamostatnění Československa se strana transformovala a přejmenovala na Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou a sloučila se s centralistickou Českou sociálně demokratickou stranou v Rakousku a se slovenskou Sociálně demokratickou stranou Uherska - ČSDSD se tak stala vůbec první politickou stranou s celostátní působností (bohužel se nepodařilo spojit a sjednotit všechny socialistické strany v Československu) (Kuklík, 2005: 683). Ale již během prvních dní existence této strany se poukazovalo na vnitřní soupeření a rozbroje a situace uvnitř sociálnědemokratické strany se polarizovala. Od ČSDSD se odklonilo šmeralovo „levicové“ křídlo a na jaře 1921 byla z tohoto křídla založena komunistická strana¹⁷. Rozkol uvnitř strany vedl k úpadku a k oslabení (většina členstva přešla na stranu

procesy s 31 předáky československé sociální demokracie a s 51 severočeskými socialisty v roce 1882 (Kořalka, 2005: 215).

¹⁶ Nikdy nedošlo k výraznému propojení a bližší spolupráci s německou sociální demokracií, protože byl kladen důraz na národnostní otázky před třídními (Balík – Hloušek – Holzer - Šedo, 2003: 72)

¹⁷ ČSDSD se sice také hlásila k marxismu, ale narozdíl od odštěpeného komunistického křídla byla proti násilné změně demokratického systému a vlastnických poměrů. Přikláněla se totiž k postupné demokratizaci, postupným reformním krokům a hospodářským reformám, jejichž základem měly být kolektivní formy výroby a vlastnictví (Cabada, 2003: 31). ČSDSD se během třicátých let programově hlásila k demokratickému socialismu a na půdě Socialistické dělnické internacionály hlásila nemožnost spolupráce s komunisty (Kuklík, 2005: 706). Ve své straně

levice) a ke ztrátě hlasů voličů (Cabada - Šanc, 2005: 34 – 37; Kárník, 2006: 47 – 50; Kuklík, 2005: 685 - 687). ČSDSD postupně úpadek zapříčiněný vnitřním rozkolem překonávala a to hlavně tím, že se účastnila ve vládách. Návrat sociální demokracie do vládní koalice 1921 z ní opět učinil státotvornou a uznávanou politickou sílu (Cabada - Šanc, 2005: 37; Kuklík, 2005: 687 - 688). V období první republiky se tato strana, která byla největší a nejsilnější, podílela na tvorbě většiny vládních koalic (Cabada, 2003: 217).

V následujících letech byla pro stranu typická její regenerace po odchodu jejích politiků do KSČ a ze ztráty 40 % jejího předchozího politického vlivu. Ocitnutí strany v opozici umožnilo provádět vlastní nezávislou politiku, která se projevila nárůstem volebních preferencí nejprve na obecní, okresní a zemské úrovni a později (volby do parlamentu v roce 1929) na úrovni celostátní, když sociální demokraté zvítězili (Kárník, 2006: 52 - 54). V tomto čase musela ČSDSD reflektovat celosvětovou ekonomickou krizi. Strana se cítila zodpovědná za stav lidu, a tak rozvíjela a organizovala mnohé podpůrné sociální akce. Dále se strana negativně stavěla proti fašismu¹⁸, protože v něm spatřovala úhlavního nepřítele demokracie a nikdy s fašisty nevyjednávala. Právě možná díky postoji této strany zůstávala veškerá československá fašistická uskupení marginální a politicky bezvýznamná. Strana se během roku 1938 účastnila a organizovala protifašistická hnutí, podporovala opatření k obraně státu a až do posledních dnů první republiky podporovala prezidenta Beneše (Kárník, 2006: 56 - 59). I během těchto těžkých dnů se ČSDSD nikdy nezpronevěřila „ideálům demokracie, občanské svobody, sociální spravedlnosti a věrnosti samostatné Československé republice“ (Kuklík, 2005: 706).

přála i nemarxistickým proudům (reprezentovaným hlavně Františkem Modráčkem a poté Josefem Mackem) a své osudy spojila s parlamentní demokracií (Kárník, 2006: 54 - 55).

¹⁸ Již před volbami v roce 1935 požadovali zákaz Sudetoněmecké strany (Cabada – Šanc, 2005: 38).

V období druhé republiky¹⁹ se diktát mocností mnichovské konference odrazil na podobě jak stranického tak politického systému a soumrak demokracie započal již s 30. zářím 1938. Na našem území se začínalo mluvit o „zjednodušení“ stranické scény a to jak ze strany levice, tak ze strany pravice. Už v říjnu 1938 se sociální demokraté rozhodli reagovat na toto „zjednodušování“ a socialistický blok začal jednat o svém sjednocení. V pravé části stranického spektra započal sjednocovací proces také v říjnu a to kolem agrární strany. Již 4. listopadu 1938 byla oficiálně ustanovena Strana národní jednoty na schůzi předsednictva agrární strany, tato strana hlásala ideu autoritativní demokracie²⁰. Levicově orientovaný blok pak založil na popud sociální demokracie Národní stranu práce dne 11. prosince 1938 a dne 19. prosince 1938 pořádala ČSDSD svůj řádný likvidační sjezd (byla jedinou stranou, která před voliči, členy i širokou veřejností ukončila svou činnost). Jádrem Národní strany práce, jediné opoziční strany, tvořili sociální demokraté, část národních socialistů a jednotlivci z řad KSČ. V těchto souvislostech bychom měli ocenit, že se ČSDSD jako jedna z mála stran neobrátila zády k první republice a nepřidala se ke Straně národní jednoty a nadále prosazovala demokracii a zachování právního státu (Cabada - Šanc, 2005: 93-95; Holzer, 2005: 1042 – 1043, 1049; Kuklík, 2006: 60 – 62).

Po 21. březnu, kdy prezident Hácha rozputil obě komory parlamentu (Cabada - Šanc, 2005: 98) a během 2. světové války se faktické působení sociálních demokratů v podstatě stáhlo na domácí a zahraniční odboj. Problémem exilové reprezentace sociálních demokratů se stala neschopnost postupovat jednotně. Na domácím poli se pak sociální demokraté podíleli na koncentraci demokraticky smýšlejících lidí do

¹⁹ Druhou republiku můžeme vymezit mnichovskou konferencí ze 30. září 1938, vytvořením samostatným Slovenským štátem vyhlášeným 14. března 1939 a obsazením zbytku Československé republiky Německem v noci na 15. března 1939 a vyhlášením protektorátu Čechy a Morava o den později – tedy 16. března 1939.

²⁰ Rudolf Beran pak pod záštitou Strany národní jednoty započal s rozhovory s představiteli ostatních politických stran (kromě KSČ) o sjednocení do strany, která neměla být ani levicová ani pravicová (Cabada – Šanc, 2005: 95).

zastřešujícího odbojového orgánu ÚVOD²¹ a rozhodující měrou přispěli ke vzniku PVVZ²², které se hlásilo k odkazu T. G. Masaryka a modernímu pojetí demokracie. Na ideový odkaz PVVZ po její likvidaci navázala Rada tří, ale ani jedna z těchto struktur neměla po ukončení 2. světové války možnost zasáhnout do mocenského a politického uspořádání, protože se strany Národní fronty zformované v exilu dohodly na uzavření politického systému, a tak položily základy budoucí „limitované demokracie“ (Kuklík, 2006: 65 – 67).

Podoba a úprava poválečných poměrů v Československu se formovala na základě dohody exilových center. Tato dohoda stála na „vyloučení“ stran, které se provinily spoluprací s nacistickým Německem a na vzniku Národní fronty, kterou reprezentovali sociální demokraté, národní socialisté, Komunistická strana Československa, Československá strana lidová, Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana Slovenské strany Strana práce a Strana Svobody pak přibyly před parlamentními volbami v roce 1946 (Cabada - Šanc, 2005: 99 – 100). Postup sociální demokracie v poválečném Československu byl ovlivněn válečnými a okupačními zkušenostmi, kdy režim likvidoval její organizační struktury²³, názory členů se radikalizovali²⁴ a jiní členové zas přišli o své životy. Tyto zkušenosti se podílely i na programovém zaměření a na změně názvu strany, který byl odsouhlasen na prvním poválečném sjezdu – Československá sociální demokracie (ČSSD)²⁵ (Vošahlíková, 2005: 1165 - 1171). Během let 1945 – 1948 však do struktur ČSSD pronikali a infiltrovali komunisté, kteří se ji snažili oslabit a co nejvíce izolovat; tyto snahy se také projevovaly podporou „levé“ části sociální demokracie a

²¹ Ústřední vedení odboje domácího

²² Petiční výbor Věrní zůstaneme

²³ Největším rozdílem v organizační struktuře ČSSD byl na Slovensku, kde se tato strana neobnovila, ale splýnula s organizační strukturou Komunistické strany Slovenska (Vošahlíková, 2005: 1167)

²⁴ Radikalizace názorů se projevila hlavně v radikalizaci sociálně hospodářských požadavků a revoluční rétorikou (tamtéž: 1166).

²⁵ Oproti předválečné době bylo vynecháno slovo „dělnická“. Bylo to dáno nejspíše tím, že se právě mnoho „dělníků“ přiklonilo na stranu KSČ.

úsilím oslabit „pravou“ část (Blažek, 2008: 153). ČSSD byla tedy rozdělena do dvou frakcí²⁶, antikomunistická frakce nejdříve dávala naděje na vznik protikomunistické ofenzivy, ale pozdějším nepřipojením k demisi lidoveckých a národně socialistických ministrů 20. 2. 1948 tyto naděje zmařila (Balík – Hloušek – Holzer – Šedo, 2003: 132 – 133).

Vzápětí po únorových událostech už bylo všem jasné, že další fungování ČSSD nebude mít dlouhého pokračování. Díky infiltraci členů strany a podpoře komunistického křídla, rozhodovala o budoucnosti ČSSD komunistická elita, která dne 17. 4. 1948 dohodla podmínky a připravila sloučení ČSSD s KSČ (Balík – Hloušek – Holzer – Šedo, 2003: 154). V neděli 27. 6. 1948 se pak v pražské Lucerně sešlo na tři tisíce zástupců KSČ i ČSSD²⁷ na slučovacím shromáždění těchto dvou stran. Sloučení nabylo platnosti 1. 7. 1948²⁸ a ČSSD v důsledku této fúze ukončila svou činnost v československém prostředí; její následující existence a fungování se přesunulo do zahraničí (Pernes, 2008: 162 -163). V rámci tohoto sloučení vstoupila do KSČ asi jedna třetina členů sociální demokracie (Balík – Hloušek – Holzer – Šedo, 2003: 154) a ti co byli pro KSČ jakýmkoliv způsobem nepohodlní, měli cestu zavřenou. Toto tzv. sloučení, které v žádném případě nebylo výsledkem jakéhokoliv kompromisu, ale totální likvidací jedné strany, se z pohledů KSČ obhajovalo jako „potřebou vzniku jedné dělnické marxistické strany a potřebou odstranit historický rozkol, k němuž došlo v roce 1921“. Situace a realita však byla daleko jednodušší – v celém východním bloku docházelo ke slučování komunistických stran se sociálními demokraty (Pernes, 2008: 170).

²⁶ Nový předseda ČSSD Zdeněk Fierlinger zastupoval komunistické křídlo proti sociálně demokraticky orientovanému křídlu v čele s Bohumilem Laušmanem (Balík – Hloušek – Holzer – Šedo, 2003: 133).

²⁷ ČSSD by se za jiné situace chystala v této době na oslavy 70. výročí jejího vzniku (Pernes, 2008: 163).

²⁸ Tento proces měl určitou kontinuitu – už za války, se totiž představitelé exilu ČSSD vyslovili pro „sjednocení veškeré bojující socialistické demokracie v jednom útvaru“ (Nevěd, 1968: 25). Ale tyto úvahy měly spíše přispět k eliminaci komunistické strany a ne k zániku sociální demokracie.

V důsledku proběhnuvšího slučovacího sjezdu s KSČ byla ČSSD v našem prostředí prakticky zlikvidována a její další činnost byla přesunuta do zahraničí. Centrem exilové sociální demokracie se stal Londýn, kde byli spřízněni a mohli se opřít o Labour Party, která byla v té době u moci, a o odborovou ústřednu TUC²⁹. Z této počáteční výhody činitelé sociální demokracie těžili a v květnu 1948 zde v Transport House založili Ústřední výkonný výbor strany v exilu. Mimo londýnské centrum se sociální demokracie snažila zakládat zemské organizace v zemích svobodného světa (Trapl, 2005: 1338) a v rámci budování těchto organizací byli jmenováni tzv. zemští důvěrníci³⁰. Již od počátku činnosti strany v exilu a po emigraci jejích bývalých členů a sympatizantů se státní bezpečnost snažila sbírat informace o sociální demokracii a jejích činitelech v exilu, aby se jí dařilo rozměňovat její činnost. Pro její fungování bylo mimo tuto skutečnost také důležité, že si s sebou do exilu přivezla všechny vnitřní problémy a rozpory, kterými trpěla i doma (Grulich, 2008: 181 – 185), ale díky členům strany v exilu mohla strana i nadále pokračovat ve své činnosti – scházel se Ústřední výkonný výbor strany v exilu, činitelé vydávali stranické noviny a časopisy³¹, konaly se stranické sjezdy³² a získávali další členy.

V druhé polovině šedesátých let se v československém prostředí začíná opět rozvíjet občanská společnost. Toto období je totiž charakteristické oteplováním režimu a pokusy o nastolení *socialismu s lidskou tváří*. Toto období uvolnění poměrů je charakteristické různými emancipačními aktivitami stran uvnitř Národní fronty, vznikem různých

²⁹ Trades Union Congress - The national trade union centre in the UK, representing the vast majority of organized workers. Dostupné na: TUC, <http://www.tuc.org.uk/> (17. 3. 2012)

³⁰ František Němec v Kanadě, František Plašil ve Švýcarsku, Arno Hais ve Francii, Edvard Táborský ve Švédsku, Miroslav Kerner v Německu (Archiv bezpečnostních složek, III. Odbor MV, i.Č.305-871-12, Vývoj emigrace od roku 1945 – 1951).

³¹ Americké dělnické listy, Demokracie a socialismus, Národ, Odborové rozhledy (Grulich, 2008: 183).

³² První, dlouho odkládaný sjezd, se konal v Curychu v roce 1983 jako 22. sjezd Československé sociální demokracie. Na tomto sjezdu se strana poprvé distancovala od marxismu přijetím Prohlášení zásad Československé sociální demokracie (Trapl, 2005: 1341 – 1342).

společenských a politických organizací mimo ni³³ a tím, co je pro moji práci nejdůležitější – pokusem o obnovu sociální demokracie. V těchto dnech se sociální demokraté snažili jak dosáhnout rehabilitace a odškodnění za období politické perzekuce a veřejných politických procesů konaných hlavně během let 1948 – 1954, ale také obnovit sociální demokracii. Podporu mohli najít v kontaktech se Západem³⁴, v různých odborových organizacích a v tramském hnutí. Také příslušníci tzv. „levice“ (v té době vysocí funkcionáři KSČ) se snažili navázat lepší vztahy. O obnovení strany se mezi skupinami bývalých sociálních demokratů začíná mluvit již od ledna 1968, první plenární schůze se pak sešla 14. března a 8. května vznikl přípravný výbor Československé strany sociálně demokratické (Hoppe, 2009: 45 – 56). Již v červenci stejného roku měla sociální demokracie „8 krajských, 54 okresních a více než 350 místních, závodních a studentských přípravných výborů“³⁵ (Hoppe, 2009: 120). Pro sovětské vedení se však fungování (ale i prostá existence) nezávislých organizací (kromě sociálních demokratů výše zmíněni Klub angažovaných nestraníků a K231) stala argumentem toho, že v Československu bují „kontrarevoluce“, kterou je potřeba zastavit. Opatřením proti této „kontrarevoluci“ se stala invaze vojsk Varšavské smlouvy v noci z 20. na 21. srpna 1968 a hned večer 22. června se sešel přípravný výbor sociální demokracie, který se dohodl na ukončení veškeré organizační činnosti. Pro osobní bezpečnost členů strany bylo také rozhodnuto, že veškerý písemný materiál, vzniklý činností strany, bude spálen (Hoppe, 2009: 132).

Po srpnové invazi následovala další emigrační vlna sociálních demokratů a činnost strany se opět přesunula do exilu. V roce 1973 proběhla v Rotschuo-Gersau (Švýcarsko) konference, kde se sešli jak

³³ Příkladem může být Klub angažovaných nestraníků a K231 – Sdružení bývalých politických vězňů.

³⁴ V roce 1966 navštívil Prahu Guy Mollet – tajemník francouzské socialistické strany (Hoppe, 2009: 51 – 52).

poučeni, tak posrpnoví sociálnědemokratičtí exulanti (Hrubý, 1996: 116) a shodli se, že pokus o obnovení činnosti ČSSD byl „nejvýznamější událost v životě strany od roku 1948“ (Hrubý, 1996: 94)³⁶. Během normalizace se činnost strany v exilu soustřeďovala na budování základů působících jako sociální demokracie (např. prohlášení „100 let českého socialismu“ z roku 1978), korespondenci Nezávislých socialistů se Socialistickou internacionálou a jejími představiteli (Kohout, 2006: 102), různé regionální porady, schůze Ústředního výkonného výboru a na přípravě nového programu ČSSD. 23. sjezd strany (9. – 11. června, Heidelberg) se konal za okolností, které směřovali k pádu komunistické moci nad střední a východní Evropou. Účastníci odsoudili „komunistickou karikaturu socialismu“ a vyjádřili své odhodlání odstranit „komunistický, státně kapitalistický systém a obnovit plně pluralitní demokracii“ (Hrubý, 2006: 126, 130). Můžeme tedy říci, že exilová ČSSD naplnila svůj osud – udržela stranu v existenci a při životě i přes tvrdou perzekuci svých příslušníků ve vlasti a navíc byla v této době světově uznávanou stranou. ČSSD se tedy mohla po pádu KSČ zapojit do budování demokratického prostředí, zcela nového politického systému a v rámci systému stranického si začala budovat silnou pozici.

ČSSD obnovila po listopadu svou činnost v Československu, jako jedna z mála stran v postsovětském bloku, která nebyla postkomunistická. Činnosti a aktivity, které vedly k obnově ČSSD započaly již 19. listopadu 1989 (Cabada – Šanc, 2005: 112 - 113), ale uvnitř ČSSD nadále přetrvávaly konflikty, které si strana dovezla z exilu, a které se promítly i na domácí půdě. Uvnitř sociálních demokratů se v podstatě vytvořily dva proudy – první proud se orientoval na oficiální exilovou ČSSD a v jeho čele stanul R. Battěk, který byl pro kandidaturu v rámci OF; druhý proud

³⁵ Veškerá činnost těchto přípravných výborů byla stavěna na dobrovolnosti, protože strana neměla v té době žádné finanční prostředky (tamtéž: 120).

³⁶ Exilová sociální demokracie si jako hlavní úkoly stanovila: „získávat podporu pro návrat suverenity, svobody a pluralitní parlamentní demokracie do Československa; podporovat demokratická hnutí v Československu; odbourat státní kapitalismu a přejít na takový

byl pro okamžitou obnovu ČSSD. ČSSD byla nakonec dne 9. února zaevidována a během 24. – 25. března 1990 proběhl její „obnovovací“ sjezd (Kopeček – Pšeja, 2005: 1464). Ve volbách do parlamentu v roce 1990 však strana neuspěla (získala pouze okolo 4% hlasů) (Cabada, 2003: 217) a se stejným neúspěchem se strana setkala i v komunálních volbách, které se konaly na podzim téhož roku. Na stranickém sjezdu v první polovině roku 1991 byla schválena integrace s klubem Obroda (klub tvořen reformními komunisty), načež představitelé exilu sjezd opustili. Předsedou strany byl zvolen J. Horák (Kopeček – Pšeja, 2005: 1464 – 1465). Strana zpočátku ne zcela úspěšně navázala na svou tradici z první republiky, ale vzápětí po rozpadu Československa dokázala obsadit levé spektrum českého politického systému a této dominantní pozice na levici dokázala využít a přeměnit se na jednu z nejdůležitějších stran u nás.

4 VZNIK A VÝVOJ ODS

4.1 OF – prostor pro vznik českého pluralitního systému a ODS

Občanské fórum (OF) vzniklo záhy po událostech 17. listopadu, jako hnutí spontánně vzniklé a reagující na masovou mobilizaci české společnosti, která byla ovlivněna zahraničními událostmi („uvolnění“ v SSSR a pád komunistických vlád v okolních státech). Byl to také hlavní aktér, hlavní hnací motor přechodu od totalitního komunistického režimu k demokratickému uspořádání české společnosti. Protože se po občanských nepokojích nepostavily do čela obrodného procesu opoziční skupiny reprezentující politické proudy (společnost byla totiž v té době apolitická a nedisponovala téměř žádnými politickými nástroji) (Suk, 2003: 65), chopilo se toho právě OF a stalo se „vůdčí silou odporu proti komunistické moci“ (Cabada, 2003: 214) a také „iniciátorem vývoje

socialismus, který je založen na svobodě, spoluúčasti a spoluodpovědnosti občanů“ (Hrubý, 2006: 117).

politického stranictví“; ve své počáteční fázi se hnutí „soustředilo na změnu společenského uspořádání“³⁷ (Pšeja, 2005: 1489).

OF bylo založeno v pražském Činoherním klubu dne 19. listopadu 1989^{38 39} na setkání několika desítek intelektuálů, disidentů, studentů a důležitých osobností tehdejší kulturní scény (srov. Cabada, 2003: 214; Šanc, 2005: 157). O den později byl vydán dokument s názvem Provolání občanského fóra, který oznamoval vznik a ustavení OF a jeho požadavky⁴⁰ (Pšeja, 2005: 1489). Tito „stoupenci demokracie“ se také dohodli, že kromě centrální úrovně ustaví i úroveň místní, která měla za úkol „prosazování zájmů a lokálních strategií“ (Suk, 2003: 66).

Charakteristika OF byla již od prvního dne jeho vzniku velice otevřená a vágní. Václav Havel, vůdčí osobnost v prvních dnech OF, prohlásil, že nejdůležitější je osobní nasazení a konkrétní odpovědnost – naši pozornost bychom měli obracet k osobnostem, ne k politickým stranám, protože ty anonymizují a mají být jen základem pro růst takovýchto osobností. Vzhledem k tomu, že se v Havlově charakteristice nedozvídáme přesnou definici, natož hierarchické uspořádání a vymezení kompetencí (Suk, 2003: 66 – 67, 69), musíme předpokládat takovéto nejasné charakterizování OF jako celku. OF bylo tedy charakteristické svým nadpolitickým postavením (Suk, 2003: 68), protože zastřešovala všechny stoupence demokracie vymezujících se proti minulé komunistické moci. OF bylo široké heterogenní protitotalitní hnutí, jehož jediným integračním prvkem byl odpor ke komunismu a snad také osobnost Václava Havla (Šanc, 2005: 158). OF mělo reprezentovat

³⁷ Tato počáteční fáze byla ukončena rekonstrukcí (nahrazení členů jinými) Federálního shromáždění a České národní rady (Pšeja, 2005: 1489).

³⁸ Tendence vzniku OF však můžeme vysledovat do minulosti. Jeho zárodky jsou již ve svobodném občanství (např. Charta 77) a v protestních akcích (již od roku 1988); z občanského hnutí se poté vytvořilo hnutí politické (od roku 1990) a později politická strana (od počátku roku 1991) (Suk, 2003: 65).

³⁹ Tomuto setkání předcházela „porada“ v bytě Václava Havla (Šanc, 2005: 157)

⁴⁰ Požadavky OF lze shrnout jako nutnost odstoupení představitelů KSČ, kteří jsou zodpovědní za vývoj v ČSR po r. 1968; odstoupení těch lidí zodpovědných za zákrok proti poklidně

všechny občany bez ohledu na jejich politickou příslušnost či vyznání – mělo být společenstvím nezávislých osobností, jehož základem jsou osobní vztahy a vazby a vzájemná důvěra. Základem jeho fungování neměla být žádná doktrína či ideologie, ale péče o věci veřejné a nadstranickost (Suk, 2003: 68 – 70).

Hlavním prvkem v organizační struktuře OF se stalo Koordinační centrum, které „reprezentovalo občanskou společnost při vyjednávání se státní mocí, jako iniciátor, garant a arbitr, ne jako součást politické struktury“ (Suk, 2003: 68). Nejvyšším orgánem Koordinačního centra byl Sněm s asi 150 členy a koordinováním jeho činnosti byla pověřena Rada o 26 členech (Šanc, 2005: 159). Podrobněji je struktura OF popsána v dokumentu Vnitřní organizace Občanského fóra vydaném 28. listopadu 1989 (Pšeja, 2005: 1491).

Další kroky OF se nesly ve znamení diskusí o tom, čím OF vlastně je a bude⁴¹ – zda celospolečenským hnutím či politickou stranou. Tato diskuse přitom nebude dokončena po celou jeho existenci až do jeho rozpadu v roce 1991. První definice byla vyřčena 28. 11. a zněla takto: OF je prostorem. Tato nicneříkající a prázdná definice se však měnila v důsledku tehdejšího vývoje a přibližovala se dobovým potřebám. Již 8. 12. nastoupilo OF cestu hierarchizace (bylo doporučeno budovat okresní a krajská centra OF nad místními jednotkami) a politizace (na všech úrovních se měl připravit volební program pro nadcházející volby) (Suk, 2003: 75 – 76). OF se pak charakterizovalo jako „organizované politické hnutí nestraníků“ a „koalice demokratických politických sil“ (Suk, 1998: 207) – snažilo se tak být jak občanským hnutím, tak politickou formací a zároveň koalicí politických stran; v rámci OF tedy stále převládala idea občanské společnosti nad stranickostí, ale uvnitř tohoto původně sociálního hnutí započalo vytváření hnutí politického (Suk, 2003: 77 – 79).

demonstrujícím studentům 17. 11. a s tím související prošetření tohoto zákroku; propuštění (politických) vězňů z vězení (tamtéž)

Problematičnost definování OF si sice jeho stoupenčí uvědomovali, ale v tehdejší atmosféře se právě heterogenita⁴² a nevyhraněnost hnutí ukázala jeho silnou stránkou pro nadcházející volby, protože mělo možnost obsáhnout široký voličský elektorát. OF bylo hlavně intelektuálním a uměleckým prostředím, ale bylo otevřené vstupu stran, které chtěly pod jeho ochranná křídla; i aktivistů s osobními politickými zkušenostmi. Právě spolupráce s takovými politickými subjekty vedla k vytvoření základů pro vznik pluralitního politického prostředí (Suk, 2003: 170).

Dalším charakteristickým rysem pro období před volbami je nárůst vnitřních i vnějších konfliktů v rámci OF (názorová různorodost, spory mezi různými úrovněmi uvnitř OF, nestraníci proti členům politických stran⁴³, OF proti „nezávislým“ politickým stranám). Aktivisté se však přibývajícím politickými problémy (ukončení revoluční rétoriky, názorová diference, tříbení zájmů, příklon k ideologičnosti) nezaobírali a soustředili se na volby (Suk, 2003: 319, 442 – 443).

Jak už jsem se zmínila, v rámci OF panovala heterogenita a pod křídly OF kandidovalo celkem 14 hnutí či politických stran. Z 579 kandidátů OF bylo 488 nestraníků a zbylých 91 příslušníků výše jmenovaných stran⁴⁴ (Honajzer, 1996: 24, 68 – 69). Přední místa kandidátních listin obsadili prestižní osobnosti disentu (měli čelit přetrvávajícím komunistickým strukturám) a na spodní „nevolitelná“ místa dosadilo KC OF regionální a místní osobnosti, kteří byli označováni jako

⁴¹ Utváření OF můžeme přirovnat jako přizpůsobování se proměnám dané situace.

⁴² V parlamentních volbách z června 1990 kandidovalo v rámci OF čtrnáct velice rozmanitých subjektů: Agrární strana při občanském fóru, Československá demokratická iniciativa, Československá strana humanistické internacionály, Hnutí za občanskou svobodu, KAN, Klub sociálních demokratů občanského fóra, Křesťansko-sociální strana, Levá alternativa, Masarykovo demokratické hnutí, Občanská demokratická aliance, Obroda, Romská občanská iniciativa, Strana obrany kultury a Transnacionální radikální strana (Pšeja, 2005:1492).

⁴³ Jako nejvíce konfliktní se ukázala právě stranická a nestranická složka uvnitř OF. V tomto sporu v podstatě zvítězila krajská a okresní OF, která obsadila větší počet míst na kandidátkách oproti politickým stranám. Krajským a okresním OF pomohla rétorika „občanské a nestranické politiky“ (Suk, 2003: 319).

manažeři (Kunc, 2000: 200). Tito manažeři později sehráli důležitou úlohu při budování ODS (Cabada, 2003: 215) a hráli také neblahou úlohu při rozpadu OF, protože drtivé vítězství, které OF přinesly nadcházející volby, vyhouply do popředí tyto manažery, kteří měli v úmyslu přetransformovat OF do standardní politické strany.

Jednoznačné vítězství v prvních svobodných demokratických volbách konaných v červnu 1990, kdy OF získalo ve Federálním shromáždění 53 % mandátů (ve Sněmovně lidu 68 křesel z 99 a ve Sněmovně národů 50 ze 75) a v České národní radě 49,5 % (126 z 200 křesel) (Suk, 2003: 449; Šanc, 2005: 161); a nesoucích se ve smyslu volebního hesla OF „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum pro všechny“, poukázaly na nutnost řešení dalšího vývoje, postupu a podoby OF. Nekonkrétní rétorika a nedostačující profilace byla sice dobrou zbraní pro revoluční období, ale absolutně nevyhovující a nedostatečná pro budování dalších demokratických institucí v období po volbách⁴⁵.

Volební výsledek uvolnil uvnitř OF heterogenní síly (OF se stalo náchylnější k polarizaci a názorové krystalizaci) a nestraničská politika OF přestávala být politikou konsensu, vyjednávání a kompromisu (Suk, 2003: 458). KC OF obhajovalo status quo, oproti tomu regiony chtěli přizpůsobit politiku OF jejich zájmům (Suk, 2003: 452). Spory týkající se postoje k minulosti a různé názory na strategii ekonomické transformace vedly k diferenačnímu procesu (Dostal, 1999: 284).

O budoucnosti OF se uvažovalo jen okrajově a v nedominantních složkách OF. Lídři na takovýchto úvahách neparticipovali, protože zkrátka nemuseli, svého vlivného postavení totiž dosáhli. Např. Ivan Fišer přišel

⁴⁴ Nejsilněji byla zastoupena Charta 77 s 22 kandidáty, dále Československá demokratická iniciativa s 13 kandidáty, Obroda s 8 a ODA se 7 kandidáty (Šanc, 2005: 160).

⁴⁵ Pod stůl byly zamety např. návrhy Jana Chudomely a Jana Šterny, kteří nastínili tři budoucí možné podoby OF: OF zůstane hnutím (s těžištěm na místní a regionální úrovni), promění se na politickou stranu amerického typu (na celostátní úrovni aktivní jen v předvolebním období, v mezidobí na úrovni místní a regionální), nebo stranu s pevnou organizační strukturou, ale otevřenou k názorové pluralitě (Suk, 2003: 444).

s návrhem „moderního politického hnutí“, jehož hlavní zbraní bude názorová různorodost (Suk, 2003: 443, 449 – 450) a na základě kritiky měkkého postoje vůči KSČ vystoupil Albert Prouza (představitel KAN), který předložil návrh, dle kterého se mělo OF přeměnit na pravicovou a antikomunistickou formaci. Na základě tohoto návrhu vyzval delegáty okresních a krajských OF k připojení k místním klubům KAN, což předznamenalo štěpení hnutí na dva politické subjekty a přeskupení sil (Suk, 2003: 454 – 455).

Rozhodujícím mezníkem pro další budoucnost OF se stal sněm konaný v říjnu 1990. Zde byl Václav Klaus (v té době ministr financí) zvolen předsedou OF a na rozdíl od jiných představitelů měl jasnou představu o dalším pokračování OF (Novák, 1999: 138). Už v létě, během volebních prázdnin, objížděl krajská a okresní OF a hledal a sbíral podporu pro svou ekonomickou politiku (v té době to bylo zcela něco nového a mimořádného) (Suk, 2003: 459). Klaus si nejdříve představoval stranu „volného, volebního typu“, ale nakonec se přiklonil ke straně s pevnější organizací (místní, regionální i celostátní organizace), s podloženou masovou členskou základnou, s programem vedoucím k vytvoření tržní ekonomiky a členstvem, které spojuje tento „společný zájem“ a ne ideologie (Novák, 1997: 35).

Václav Klaus si tak získal většinu stoupenců OF pro přeměnu OF na politickou stranu. Rozhodnutí o této přeměně padlo na sněmu 12.1.1991, a i když si pro své kroky našel spoustu stoupenců, spory uvnitř OF neutichaly a institucionalizovaly se 3 (+1) proudy (Meziparlamentní klub demokratické pravice, Liberální klub a Klub sociální demokracie + tzv. nezávislé OF, které se nepřipojilo ani k jednomu proudu) a nezbylo už nic jiného než rozdělení OF, které proběhlo v únoru 1991, kdy se od struktur OF odpoutala ODS (přihlašující se ke konzervativně-liberální identitě a radikální socio-ekonomické transformaci) a OH navazující na strategii OF (Novák, 1999: 138 – 140). Byly zde sice snahy o zachování

stávajících struktur OF (např. hladovka členů Transnacionální radikální strany, Iniciativní skupina za zachování hnutí předložila tzv. Černošickou výzvu apod.), ale ty se už v rámci nastoupeného trendu neseťkaly s úspěchem (Šanc, 2005: 163). Díky rozpadu OF se v ČSFR (ČR) otevřel prostor pro vznik klasických politických stran a také pro položení základů nového stranického systému a politického spektra (Wolf, 1998: 47).

4.2 Zánik OF, vznik a vývoj ODS

Občanská demokratická strana (ODS) vznikla vydělením z celospolečenského protestního hnutí – z OF. Měla být pokračovatelkou politiky, která měla u stoupců OF největší podporu (Pšeja, 2004: 453). Kořeny vzniku největší pravicové relevantní strany v České republice jsou dohledatelné již před jejím faktickým vznikem. Už v létě 1990 se Václav Klaus vydal do krajských a okresních OF hledat podporu pro svou politiku a v říjnu téhož roku bylo všem jasné, že je potřeba vytvořit standardní politickou stranu. Otázkou bylo, jak tato strana vznikne: vydělením či transformací z OF?

ODS se vydala cestou první. Na „rozlučkovém“ sjezdu OF 23. února 1991 v Praze se na základě „lánských dohod“ dohodlo rozdělení OF na ODS a OH. 4. března 1991 byl ustanoven přípravný výbor ODS a 18. března byla tato nová politická strana zaregistrována ministerstvem vnitra. Ve dnech 20. – 21. dubna probíhal ustavující kongres ODS (srov. Pšeja, 2005: 1503; Pšeja, 2004: 454), kde delegáti strany zvolili tříčlenné vedení a sedmnáctičlennou výkonnou radu⁴⁶. Předsedou strany se stal Václav Klaus (získal 220 hlasů proti 19) a místopředsedy byli zvoleni Petr Čermák a Miroslav Macek. Tento kongres přijal také stanovy strany a programové zásady nazvané Cesta k prosperitě (Pšeja, 2004: 454). Tento dokument se stal základem volebního programu ODS pro volby 1992 a

⁴⁶ Ustavující kongres ODS, dostupné na: <http://www.ods.cz/kongresy/0> (30. 3. 2012)

byla zde popsána základní ideová východiska strany i kontinuita s OF (Pšeja, 2005: 1504)⁴⁷.

ODS se ve svém programovém prohlášení vymezila proti komunistickému diktátu a přislíbila pokračování na cestě k demokracii, v tomto ohledu se přihlásila k demokratickým tradicím první republiky. ODS se deklarovala jako demokratická konzervativní strana navazující na tradici evropské křesťanské civilizace (tento „křesťanský“ faktor lze vypožorovat i na předvolební spolupráci ODS s Křesťansko-demokratickou stranou, která vyústila vytvořením koalice se společným programem a společnou kandidátkou) (Pšeja, 2004: 454 – 455). Již způsob vzniku předurčoval ODS k bohaté spolupráci a k interakci s ostatními politickými stranami, hlavně s formacemi ve středopravém spektru české stranické scény; strana se již od počátku snažila o spojování a jednala o možných koalicích (výše zmíněna koalice s KDS, jednání o spolupráci s Liberálně demokratickou stranou a Konzervativní stranou bylo neúspěšné, roztržka s ODA končící „paktem o neútočení“) (Pšeja, 2005: 1522).

Již od počátku se strana těšila voličské přízni i zastoupení v parlamentu (v České národní radě se k ní přihlásilo 33 poslanců, ve Federálním shromáždění 39). Další příznivý vývoj a obliba byla dána výraznou osobností Václava Klause a celkovou náladou ve společnosti, která podporovala probíhající transformaci a jeho pravicovou politiku (Pšeja, 2004: 454 – 457). Postavení nejsilnějšího politického subjektu potvrdily volby 1992, kdy ODS v koalici s KDS získala 29,7 % hlasů do České národní rady a byla pověřena sestavením vlády, kde získala 10 ministerských křesel (z 19) a mohla tak ostatní koaliční partnery

⁴⁷ Zajímavostí také je, že se ODS snažila proniknout na Slovensko. Václav Klaus se pokusil vytvořit federální stranu. Do její kandidátky postavil své nejlepší lidi a nezanedbával ani předvolební kampaň. Byla uzavřena koalice s Demokratickou stranou (Wolf, 1998: 61). Slovenská „větev“ ODS zde byla ustanovena 27. ledna 1992 a 5. února byla zaregistrována tamním ministerstvem vnitra. I když se tato část ODS vyvíjela vcelku úspěšně, ukončilo její

přehlasovat (Šanc: 2005: 123 – 124). ODS se tak stala dominantní politickou silou na české politické scéně a stala se hybným kolem pro ekonomickou i sociální transformaci.

5 KONSOLIDACE LEVICE A PRAVICE V ČESKÉM STRANICKÉM PROSTŘEDÍ

Konsolidace stranického systému v České republice je dle řady předních českých politologů vytvořena v letech 1992 – 1996, respektive do roku 1998, kdy dochází ke stabilizaci stranických subjektů. Během tohoto období se také na české politické scéně vyprofilovala jediná relevantní štěpící linie a to socioekonomická. Dle P. Fialy a M. Strmisky se období let 1991 – 1996 vyznačuje profilací politických stran zjednodušením stranickopolitického spektra a léta 1996 – 1998 jsou stabilizační pro formát českého stranického systému (Fiala – Strmiska, 2005: 1360). M. Mareš došel k názoru, že se český stranický systém od roku 1989 postupně koncentroval a tato koncentrace byla dokončena v letech 1996 – 1998, protože v roce 1996 došlo k zásadní redukci počtu levicových stran (Mareš, 2011: 138). J. Kunc dodává, že během let 1992 – 1996 došlo ke konsolidaci nejdůležitějších politických stran a k završení konsolidace došlo v roce 1998 (Kunc, 2000: 210 – 226). Toto vymezení konsolidace českého stranického systému jsem se rozhodla respektovat, a proto se v případových studiích konsolidace levice (ČSSD) a pravice (ODS) budu držet rozhraní let 1992 až 1996 a 1996 až 1998.

Ve většině států bývalého sovětského bloku (a tedy i v českém případě) doprovázel přechod k demokracii vznik konfliktní linie mezi komunistickou stranou a opozicí (Hloušek, 2000: 380). Tuto první fázi vývoje českého stranictví můžeme také popsat z pohledu štěpení stát vs. občanská společnost, kdy stát je reprezentován komunistickou mocí a proti ní stojí reprezentant společnosti ve formě nějaké „široké antikomunistické aliance“ (Novák, 1999: 136) – u nás se reprezentace občanské společnosti ujalo OF. Mobilizace občanské společnosti (umožněna vznikem OF) vedla ke svržení starého systému hegemonní strany a vynutila si reformu celého systému (Dostal, 1999: 282) a podměnila vznik moderního politického systému.

Kromě této první a nejdůležitější štěpící (konfliktní) linie se v první fázi utváření politické plurality projevila jako víceméně relativní konfliktní linie církev vs. stát, kdy se na této linii vyzemil blok stran sloučených v KDU. Velice zajímavou se stala konfliktní linie nacionalistická, která s sebou přinesla vznik a profilaci moravistických subjektů (např. HSD – SMS). Strany vymezující se na konfliktní linii město vs. venkov se nedostaly do parlamentu, došlo tedy k jejich postupné marginalizaci a zániku této štěpící linie. Socioekonomická konfliktní linie nehrála v této době boje o demokracii podstatnou úlohu a její role byla podřízena vůči ostatním (Hloušek, 2000: 380). Na začátku 90. let došlo tedy k vytvoření kvazi–systému politických stran, ve kterém dominoval reprezentat občanské společnosti OF, vymezující se proti bývalé vládnoucí straně⁴⁸ (Dostal, 1999 : 283)

Po první fázi se během let 1991 – 1992 začíná široké hnutí reprezentující občanskou společnost diferenciovat a můžeme začít sledovat počátky konsolidace pravé a levé části stranického spektra. Proces konsolidace levice a pravice probíhal na základě štěpení sociální – liberální (resp. pracující – vlastníci; s tímto vývojem lze také vyzpozorovat upevnění vztahu mezi sociální třídou a volbou strany) (Novák, 1999: 136 – 137). Druhá fáze je tedy charakteristická rozpadem struktur OF, které daly vzniknout pravicovým stranám ODA a ODS a posílily ČSSD o levicové poslance OF. Tato profilace stran do levého či pravého stranického spektra vedla k nárůstu významu socioekonomické konfliktní linie a naopak štěpení církev vs. stát a nacionalistická konfliktní linie začínají na významu ztrácet (srov. Hloušek, 2000: 380 – 381; Dostal, 1999: 286).

Během třetí fáze probíhající v letech 1992 – 1996 je již zřetelná dominance socioekonomické linie – během těchto let došlo totiž ke

⁴⁸ Bývalá vládnoucí a hegemonní strana KSČM poměrně uspěla ve volbách se ziskem 13 % hlasů – tento relativní úspěch lze vysvětlit tzv. Cottovou tezí, která vypovídá o podpoře bývalého

zformování dvou hlavních pólů českého stranictví – na levici ČSSD a v pravé části ODS. Této dominanci napomohlo splnutí KDS s ODS (v roce 1996), dále obsazení levice a levého středu ČSSD, která tento prostor hegemonizovala a v neposlední řadě byla nápomocná eroze středových formací a jejich postupná marginalizace. Situace po roce 1996 pak jen reflektuje pokračování této tendence a existenci jediné relevantní konfliktní linie, a to socioekonomické (Hloušek, 2000: 381).

Český stranický systém se tak po první polovině 90. let víceméně ustálil a vyvinul do podoby, jak jej známe dnes. Během této doby neustále klesal počet stran schopných překročit 5 % volební klauzuli do parlamentu a stranický systém směřoval do podoby umírněného multipartismu s bipolaritou levice a pravice (Dostal, 1999: 288 – 289). Došlo k vytvoření dvou hlavních pólů – ČSSD a ODS (které byly v té době monolitní – tvořené jednou stranou⁴⁹) a jedné konfliktní linie levice vs. pravice, resp. socioekonomické. Tradiční a stabilní součástí systému je také středoprává KDU – ČSL⁵⁰ a krajně levicová KSČM (Havlík - Kopeček, 2008: 188). Přítomnost této v podstatě antisystémové strany s nulovým koaličním potenciálem je v postkomunistických zemích ojedinělá – většina komunistických stran se transformovala do standartních politických subjektů sociálně-demokratického charakteru, avšak v českém případě si bývalý hegemon zachovává svou (neo)komunistickou identitu a přesto se může chlubit stabilní voličskou základnou.

režimu (Dostal, 1999 : 282 - 283).

⁴⁹ Dominance ČSSD (a KSČM) nebyla v levé části stranického spektra výrazněji narušena, zato pravice prošla výraznou proměnou (viz poslední výsledky parlamentních voleb).

⁵⁰ Toto stabilní postavení ve stranickém systému nepotvrdily poslední parlamentní volby, kdy strana nepřekročila 5 % volební práh. Jinak má tato centristická formace vysoký koaliční potenciál – účastnila se jak středoprávých tak středolevých koalic (Havlík – Kopeček, 2008: 187).

5.1 Volební období 1992 – 1996

5.1.1 ČSSD ve volebním období 1992 - 1996

Cesta konsolidace ČSSD na levici českého stranického systému nebyla vůbec jednoduchá. Strana se musela potýkat s vleklými vnitrostranickými problémy (viz předchozí kapitola) a její startovní pozice se mohla opřít jen o vědomí historické tradice. ČSSD se však podařil téměř „husarský kousek“ – jako jediná (v rámci českého stranictví ale i v rámci celé Evropy) se dokázala vrátit do aktivní politiky navzdory zákazu její činnosti v letech 1948 – 1989 (Kopeček, 2003: 101 – 102) a s postupem času se z ní stala relevantní strana hegemonizující středolevé stranické spektrum. Této pozice dosáhla poté, když se prokázala neschopnost KSČM přetransformovat se na stranu sociálnědemokratického charakteru – u ČSSD započal nárůst obliby a vzestup volebních preferencí (v roce 1992 získala ve volbách do ČNR „pouze“ 6,5% hlasů, při volbách příštích do PS PČR už 26,4%) (Novák, 1999: 134 – 142). Ještě před rozpadem ČSFR se ČSSD začala profilovat jako alternativa vlády tím, že kritizovala ekonomickou transformaci, přicházející sociální problémy a hlavně se vyjadřovala proti rozpadu československé federace⁵¹, čímž vyjadřovala náladu ve společnosti (srov. Cabada, 2003: 218; Kunc, 2000: 216). ČSSD dokonce navrhovala vypsání referenda o tomto tématu (Kopeček – Pšeja, 2005: 1479).

První fáze konsolidace levice se odehrála ve znamení odporu proti komunistickému režimu a vliv na ní měla socioekonomická štěpící linie (hlavně nesouhlasný postoj s formou privatizace). ČSSD sehrála hlavní roli při konsolidaci levice a během krátké doby se dokázala proměnit z mimoparlamentního subjektu do catch-all party (Mareš, 2011: 141 – 143). Strana začala pohlcovat některé malé levicové subjekty a vstupovali

⁵¹ M. Zeman navrhoval vytvoření Česko – Slovenské unie se společnou zahraniční, obrannou a finanční politikou (Kopeček – Pšeja, 2005: 1479).

do ní nespokojení jednotlivci z ostatních politických formací. ČSSD sice odmítla spolupráci a rehabilitaci skupin zdiskreditovaných komunistickou mocí (např. Strana demokratické levice, Levý blok, KSČM), ale přímo se nevyjádřila proti vstupu jejích členů do strany (Kunc, 2000: 216). Na začátku 90. let byla ČSSD posílena příchodem členů Obrody⁵² a levicovými a středovými poslanci, kteří nevstoupili do ODS ani do OH po rozpadu OF⁵³ (např. V. Komárek – ekonom a oponent V. Klause, M. Zeman – později v roli předsedy strany sehraje důležitou roli při nástupu ČSSD k ovládnutí levice), nově příchozí přijímají sociálně-demokratickou identitu ČSSD (Mareš, 2011: 150). Po neúspěchu OH byla členská základna ČSSD posílena o další členy (např. P. Rychetský, P. Miller) (Cabada, 2003: 218). Postupný odliv voličů od ostatních levicových subjektů a jejich marginalizace, nebo pohlcení ze strany ČSSD napomohlo ČSSD obsadit středolevé spektrum české stranické scény.

Tehdejší atmosféra ve společnosti i v masových médiích byla spíše nakloněna pravicovým formacím⁵⁴, ale neúspěšná „sociáldemokratizace“ KSČ(M) otevřela prostor pro expanzi jiného levicového subjektu (Kopeček, 2003: 104). ČSSD očekávala v parlamentních volbách zisk nad 10 %, skutečný výsledek byl mnohem nižší – když se ČNR přeměnila na PS PČR měla ČSSD 16 mandátů (Kopeček, 2003: 103 – 104).

Z neúspěchu ve volbách byl viněn předseda strany J. Horák⁵⁵ a uvnitř ČSSD se začínají formovat různá křídla a proudy. Tzv. rakovnický proud byl charakteristický umírněným postojem vůči vládě a reprezentován např. J. Paroubkem (bývalý ústřední tajemník strany), P. Novákem a I. Fišerou. Tento proud se vyjadřoval pro přesun do politického středu a stál proti přijímání bývalých komunistů (srov. Cabada,

⁵² Tvoření reformními komunisty z roku 1968 (Cabada, 2003:218).

⁵³ Tito poslanci vytvořili nejdříve v rámci OF parlamentní klub – Klub sociálnědemokratické orientace – a později vstoupili do řad ČSSD (tamtéž).

⁵⁴ Levice ztotožňována s komunistickou érou.

⁵⁵ Kromě tohoto „provinění“ si znepřátelil členy ČSSD odprodejem deníku Právo lidu, který svou tradici sahal až do 19. stol (Kopeček – Pšeja, 2005: 1468).

2003: 218; Kopeček – Pšeja, 2005: 1469 – 1470). Druhý proud, tzv. zemanovský, bylo radikálnější křídlo vedené M. Zemanem a reprezentované např. J. Volfovou, I. Havlíčkem a V. Špidlou. Tento proud se razantněji vyslovoval proti vládní politice (Zemanovo heslo „jít vládě po krku“), kuponovou privatizaci označili za podvod na voličích a vyslovovali se pro vstup bývalých komunistů do strany (srov. Kopeček, 2003: 105 Kopeček – Pšeja, 2005: 1470). Tato dvě hlavní křídla uvnitř strany se střetly na hradeckém sjezdu ČSSD.

Na sjezdu ČSSD, který se konal ve dnech 26. – 28. února 1993, odešel z čela strany J. Horák, protože byl viněn za špatný výsledek ve volbách (Mareš, 2011: 143 – 144). Na předsedu strany kandidovali celkem čtyři kandidáti: M. Zeman, J. Paroubek, P. Novák a P. Miller, do druhého kola postoupili M. Zeman a P. Novák a následně došlo ke zvolení předsedy strany, kterým se stal Miloš Zeman se ziskem 217 hlasů ze 407 (zvolení napomohli i Mladí sociální demokraté vedení S. Grossem, kteří pro něj hlasovali) (Kopeček, 2003: 105). Se Zemanem v čele začala ČSSD prosazovat radikální a razantní styl politiky, vyznačující se výraznou protikoaliční rétorikou (Šanc, 2005: 126).

Zvolením Zemana došlo uvnitř ČSSD k eliminaci ostatních proudů v rámci ČSSD, jen zřídka se během jeho předsednictví ozývaly opoziční hlasy (když už, tak ze strany J. Paroubka, P. Buzkové či P. Kučery, ale tyto opoziční hlasy měly jen malý vliv). Jeho zvolení také ukročilo spor mezi exilovou a domácí ČSSD. Pro představitele exilu byl totiž M. Zeman přijatelnější než J. Horák. Exilová ČSSD ukončila definitivně činnost v roce 1995 (Kopeček – Pšeja, 2005: 1470).

ČSSD se po celou dobu její počáteční existence pokoušela o integraci levé části stranického spektra a o vytvoření relevantní opozice proti pravicové vládě. Na základě těchto plánů vznikl integrací ČSSD a DSP tzv. Realistický blok, ke kterému se následně připojily Liberálně

sociální unie, Křesťanskosociální unie a několik dalších menších organizací (OH a HSD-SMS odmítly). Realistický blok měl za úkol koordinovat spolupráci levicových subjektů, ale díky jejich postupné marginalizaci jeho potřeba upadala (Šanc, 2005: 126). ČSSD pozastavila členství v roce 1994 a Realistický klub následně zanikl (Kopeček – Pšeja, 2005: 1471).

ČSSD se pustila do modernizace svého programu a začala se profilovat jako alternativa vlády – ČSSD se přesunula do osy stranického systému, získala 2krát více členů a 4krát více voličů (Kunc, 2000: 216). Tato personální expanze (díky vstupu jednotlivců a pohlcování levicových subjektů), Zemanova populistická a protivládní rétorika a postupná profilace jako alternativa vlády přinesla postupný nárůst preferencí až nad 20 % v roce 1995⁵⁶. Růst volebních preferencí, ale zatím nepotvrdily komunální volby (konané na podzim 1994), kdy ČSSD získala pouze 8,7% hlasů a 2,7% mandátů (Kopeček – Pšeja, 2005: 1471).

Již na stranickém sjezdu v Hradci Králové ČSSD odmítla spolupráci s extremistickými stranami jak na levici, tak na pravici. Na toto „odmítnutí“ navazuje tzv. bohumínské usnesení, kde strana definitivně odmítá spolupráci s těmito stranami⁵⁷. Strana na bohumínském usnesení trvá, ale praktikuje ho pouze na celostátní úrovni (přímá spolupráce ČSSD a KSČM na krajské úrovni v roce 2008, možná podpora menšinové vlády ČSSD komunisty) (Mareš, 2011: 143 – 144). Na sjezdu v Bohumíně v roce 1995 byl také znovuzvolen M. Zeman do funkce předsedy strany, získal čtyři pětiny hlasů a to bez protikandidáta (Kopeček – Pšeja, 2005: 1472).

⁵⁶ Dočasná odliv volebních preferencí a krátkodobé poškození strany zapříčinila aféra s tzv. podsednickou fackou, kdy J. Wagner inzultoval V. Grulicha (Kopeček – Pšeja, 2005: 1472)

⁵⁷ Nemožná spolupráce s KSČM, Levým blokem, Moravskou národní stranou, Stranou demokratické levice, Sdružením pro republiku – Republikánskou stranou Československa a Stranou československých komunistů (Kopeček – Pšeja, 2005: 1472).

Výrazná opozitně laděná politika M. Zemana a populistické kroky a výroky zapříčinily vzestup ČSSD. Pohlcování ostatních subjektů nacházejících se na levici a heterogenita nově příchozích členů nezapříčinila žádné výraznější konflikty, ale naopak rozšířila témata, díky kterým ČSSD dokázala oslovit širokou veřejnost a získala tak různorodý voličský elektorát. Do voleb v roce 1996 šla ČSSD v čele s charismatickým a populisticky laděným M. Zemanem a utlumenými vnitropolitickými spory. Tyto volby pak přinesly konsolidaci levice do víceméně dnešní podoby (ČSSD dominující od politického středu po radikální levici, KSČM nacházející se na pokraji levého prostoru) (Mareš, 2011: 144 – 145).

Na počátku konsolidace měli představitelé české levice problémy s hledáním a nastolováním témat, oslovováním voličů a vymezením se vůči pravici (Mareš, 2011: 151). ČSSD se však díky kritice ekonomické transformace, příchodu významných osobností a neexistenci relevantní opozice stává dominantním subjektem na levici a před volbami v roce 1996 se jeví jako jasná alternativa vůči vládnoucí ODS (Šanc, 2005: 126). Po parlamentních volbách 1996 nebyla dominance ČSSD a KSČM v levé části stranického spektra výrazněji narušena (na rozdíl od pravice, ve které došlo k výrazné obměně).

5.1.2 ODS ve volebním období 1992 - 1996

Hlavním důvodem proč se ODS stala prostředníkem pro etablování politických subjektů na pravé škále stranického systému a dominantním aktérem nově vznikajícího českého stranictví byla neschopnost levice oslovit voliče, neschopnost KSČ transformovat se do tradiční postkomunistické sociální demokracie a spojování ostatních levicových subjektů se „socialismem“ minulého režimu (Hanley, 2010: 119). Strana

také benefitovala z vytvoření nového voličstva, které se jen v malé míře identifikovalo s „historickými“ stranami (Hanley, 2010: 121).⁵⁸

Po vystoupení ze struktur OF započala ODS konsolidaci své organizační struktury (zakládání místních a oblastních organizací) a soustředila se na náběr nových členů (Pšeja, 2005: 1508) – základní organizaci a politické zdroje zdědila ODS od OF, a to hlavně řídicí strukturu strany (Hanley, 2010: 119). Téma dekomunizace pomohlo k profilaci nově vzniklé strany a stalo se důležitým mezníkem pro její další etablování. ODS vyloučila možnost členství ve svých orgánech bývalým pracovníkům státní bezpečnosti a příslušníkům lidových milic. Odmítla také marxisticko-leninskou ideologii a rozhodla se pro rozchod se vším socialistickým, důkazem toho také je prosazení tzv. lustračních zákonů (Kopeček, 2010: 176 – 177, 180). Období po rozdělení federace se také neslo v duchu budoucí územně správní reformy. Výkonná rada ODS se dohodla na jejím pomalejším tempu – k vytvoření vyšších územně správních celků mělo dojít až v roce 1996 (Pšeja, 2004: 458).

Období 1991 – 1994 a vývoj českého stranického systému v těchto letech naznačoval, že by se ODS mohla vyvinout do politické strany dominantního charakteru v Duvergerově smyslu (taková strana je v delším časovém úseku silnější než kterákoliv jiná a veřejnost se s jejími metodami a ideologií ztotožňuje a za dominantní ji považuje). Řada afér, nespokojenost společnosti s ekonomickou transformací a vládní politikou a hlavně nárůst voličského potenciálu a podpory ČSSD tuto hypotézu vyvrátili (Novák, 1997: 161 – 163).

Ve volbách do ČNR získala ODS 29,7% hlasů a 105 poslaneckých mandátů – stala se tak nejsilnějším politickým subjektem na české politické scéně (Šanc, 2005: 124), který ovládl i vládu (ODS měla 10

⁵⁸ Ke konsolidaci nově vzniklých pravicových stran také napomohlo nastavení parlamentního režimu (silný parlament proti slabému prezidentovi) a typ volebního systému (relativně nízká

ministerstev z 19) (Novák, 1997: 216). ODS jako nejsilnější politický subjekt měla zastoupení a hlavní vedoucí pozice na nejvyšších úrovních vládnutí (předseda české vlády, předseda federální vlády Jan Stráský a po vzniku PS PČR se předsedou stal Milan Uhde) a její volební preference kolísaly mezi 20 až 30 % (Šanc, 2005: 124). ODS se cítila velice silná a začala porušovat koaliční dohody – menší členové koalice se zdáli být čím dál více omezováni. V rámci koalice probíhaly největší spory mezi koaličními partnery ODS a KDU-ČSL ohledně otázky privatizace nerestituovaného církevního majetku. Další neshody se odehrávaly v duchu budoucí podoby decentralizace státu a volebního systému do senátu – část poslanců ODS byla dokonce pro jeho zrušení a jeho vyškrtnutí z Ústavy (srov. Novák, 1997: 216; Pšeja, 2004: 458; Šanc, 2005: 124). Spory ve vládní koalici vynutily od KDU-ČSL přiznání, že by byl možný vznik koalice bez ODS i v rámci vlastní politiky sociálně tržní ekonomiky (Novák, 1997: 216).

Kvůli nespokojenosti české společnosti s probíhající ekonomickou transformací, koaličním neshodám, vinění ODS z rozpadu federace a kvůli nárůstu volebních preferencí u levicové politické strany ČSSD (hlavně po zvolení M. Zemana do čela strany) musí ODS reagovat na možnost vzniku vládní alternativy a bipolarizaci systému. ODS tak přijímá některá sociální témata svého levicového protivníka (ale nezmírňuje svou antisociální rétoriku) a zmírňuje svou politiku rychlé sociální transformace – tato tzv. „sociáldemokracie“ V. Klause se setkala s řadou kritik. V této době se také snaží podporovat politický život nově vzniklých subjektů, a to z čistě pragmatických důvodů – např. podpora Levého bloku měla odebrat hlasy KSČM a hlavně Zemanově ČSSD (Novák, 1997: 216 – 217).

Ve dnech 27. – 28. listopadu 1993 se v Kopřivnici konal sjezd ODS, na kterém bylo potvrzeno vedení strany (V. Klaus znovuzvolen předsedou

bariéra pro vstup do parlamentu umožnila tehdy malým politickým stranám nezávislou parlamentní existenci) (Hanley, 2010: 119 – 120).

220 hlasy proti 48) a byla zde nastíněna úzká spolupráce a spříznění s Mladými konzervativci (Pšeja, 2005: 1510 – 1511). Byly zde také snahy o vyřešení vnitropolitických otázek – J. Zieleniec a P. Havlík se pokusily navrhnout dlouhodobější cíle (ne jen realizaci ekonomické transformace) (Pšeja, 2004: 458), oproti tomu V. Klaus navrhoval jen doplnění stávajících dokumentů. Tyto debaty vyvolaly spor mezi Klusem a Zielencem, ale nakonec se uvnitř ODS dospělo k názoru, že její politika potřebuje větší koncepčnost a dojde k vytvoření takového dokumentu⁵⁹ (Pšeja, 2005: 1512 – 1513). V rámci tohoto dokumentu dojde k rozšíření „ideové báze na ostatní aspekty života společnosti“ (Pšeja, 2004: 460) a toto „rozšíření“ programu o sociální aspekt naznačoval přerod ODS v catch-all party, která se snažila obsadit celé středopravé spektrum stranického systému a oslovit tak, co nejvíce voličů (Pšeja, 2004: 460).

Do komunálních voleb 18. – 19. Listopadu 1994 šla ODS samostatně na úrovni celostátní, místní organizace však měly možnost vstupovat do koalic (vyloučena spolupráce s KSČM a se Sdružením pro republiku- Republikánskou stranou Československa). Pro tyto volby došlo k uzavření dohody s KAN a k představení programu nazvaného Rozvážně a odpovědně (15x3), který vycházel z volebního programu pro rok 1992 (Pšeja, 2005: 1511). A i když ODS kandidoval jen ve čtvrtině obcí, získala 29,5% hlasů a 12% mandátů. Do 151 listin se postavilo přes 1000 členů ODS (Pšeja, 2005: 1523). V následujícím období byla dotvořena integrace na straně pravice a ODS se začala připravovat na budoucí volby (Pšeja, 2005: 1513).

Během let 1993 – 1994 došlo k ustálení a stabilizaci ODS v rámci stranického systému a i v rámci koaličních partnerů (Pšeja, 2005: 1523) a příprava na další volby se nesla v duchu přijetí dlouhodobého programu ODS nazvaného jednoduše Politický program ODS – došlo k potvrzení liberálně-konzervativní orientace ODS a k popsání ideových pilířů strany,

⁵⁹ Konečná verze dokumentu měla být předložena do konce roku 1995 (Pšeja, 2004: 460).

jako jsou individuální svobody, svobodné podnikání, soukromé vlastnictví, rovnost šancí a zároveň důraz na konzervativní společenské hodnoty obohacené o řadu liberálních principů (Pšeja, 2004: 461; Šanc, 2005: 124).

ODS se také snažila integrovat politické subjekty na pravici. Smlouva o integraci s KDS byla jejími předsedy podepsána v červnu 1995 a potvrzena v listopadu téhož roku. Do ODS tak přišli další významné osobnosti a její politika byla obohacena o konzervativně křesťanský proud (Šanc, 2004: 124) a naopak KDS získala v rámci ODS celkem silné postavení (např. její bývalý předseda I. Pilip se stal místopředsedou strany) (Cabada, 2003: 220). Dne 31. března 1996 došlo k finálnímu splynutí KDS s ODS (Pšeja, 2005: 1523). K vyjednávání o integraci se měl také připojit KAN, ten ji nakonec neschválil, ale řada jeho členů vstoupila individuálně do ODS (Cabada, 2003: 220).

Strana se již od počátku své existence, po vydělení ze struktur OF, potýkala s různými aférami a skandály. Kromě „podnikatelských“ aktivit M. Macka v rámci privatizace a jeho následné odstoupení z funkce místopředsedy strany, odvolání J. Kováře z funkce úřadu vlády, slavnostní večere spojené se sponsoringem strany (Pšeja, 2005: 1510 – 1511) to byla aféra s firmou Helbig, která půjčila výkonnému místopředsedovi automobil – ten ale neplatil daně a nakonec se zjistilo, že je na vlastníky této firmy vydán zatykač (Pšeja, 2004: 459). Kromě korupčních a jiných afér se ODS setkala s problémy ve vlastních ministerstev a došlo k několika personálním obměnám (Pšeja, 2005: 1522 – 1523).

Neprůhledný sponsoring a skandály s ním spojené a nespokojenost části společnosti s ekonomickou transformací vedly k propadu volebních preferencí ODS (Šanc, 2005: 124), ale volební výsledky parlamentních voleb tento trend nepotvrdily. Ukázalo se, že si ODS dokázala vytvořit

celkem stabilní voličstvo, a to jak ve velikosti i loajalitě – dokázala oslovit hlavně voliče mladé, lépe vzdělané, pocházející z měst. Můžeme tak říci, že ODS byla upřednostňována důležitou částí české inteligence (Hanley, 2010 : 116 – 117).

Hanley předpokládá, že pro úspěšnou a rychlou konsolidaci strany je důležité její založení kompaktní a soudržnou elitou. ODS byla založena právě takovou kompaktní, sociálně a generačně definovanou elitou, která se vyvinula ke konci komunistické éry (skupina ekonomů s V. Klausem v čele a prominentní politici zosobňující tzv. „šedou zónu“ – ke komunismu kritičtí technokraté, kteří měli posty v oficiálních výzkumných a finančních institucích) (Hanley, 2010: 124 – 125). Právě tito lidé napomohli definovat českou pravici a stali se základnou elity ODS. Klíčovým elementem úspěchu ODS byla schopnost elit vytvořit rámec nového „pravického“ diskursu – importovali nové anglo-americké ideály, které postavily do českého postkomunistického kontextu a spojili je k vytvoření postkomunistické sociální a ekonomické transformace (Hanley, 2010: 126).

5.2 Volební období 1996 – 1998

Volby do PS PČR, které byly uspořádány ve dnech 31. května a 1. června 1996 (Šanc, 2005: 130), se konaly ve znamení konsolidace pravice a levice na české politické scéně – pravou část stranického spektra představovala již od roku 1992 ODS, levou část ovládla před volbami ČSSD. Český stranický systém byl za tuto dobu ovlivněn konflikty uvnitř stran – vznikaly různé názorové proudy a frakce (které však po vydělení ze stávajících struktur zůstávaly marginální, či došlo k jejich rychlému zániku) a také finančními aférami probíhajícími v první polovině 90. let. Volební kampaň do voleb 1996 se nesla v duchu ekonomické tematiky a vymezení stran na ose levice – pravice (Šanc, 2006: 70).

Výsledek voleb 1996 odrážel postupnou stabilizaci českého stranictví, do parlamentu se totiž dostalo „pouze“ 6 politických subjektů⁶⁰ (kandidovalo jich 16): ODS, ČSSD, KSČM, KDU – ČSL, SPR – RSC a ODA, přičemž 40 křesel získali antisystémové strany s nulovým koaličním potenciálem KSČM a SPR-RSČ⁶¹. Vítězem voleb se stala, jako ve volbách předchozích, ODS se ziskem 29,6% hlasů (téměř identický výsledek) a nepsaným vítězem se stala ČSSD se ziskem 26,4%. Bývalá vládní koalice získala pouze 99 mandátů a nebyla schopna sestavit většinovou vládu – sestavila tedy vládu menšinovou tolerovanou ČSSD⁶². ČSSD umožnila vyslovení důvěry vládě tím, že 26. června 1996 její poslanci odešli ze sněmovny a neúčastnili se hlasování. Koaliční partneři ODS pak využili svého vyděračského potenciálu a poučení z minulé vlády si vymohli paritní složení vlády stávající (ODS získala 8 ministerských křesel, KDU – ČSL i ODA po 4 křeslech) (Šanc, 2005: 130 – 131).

Již od vytvoření menšinové vlády provázely koaliční partnery napjaté vztahy a různé spory, které spolu s aférami týkajícími se financování ODS vedly k vystoupení ministrů za KDU-ČSL a ODA z vlády a pozdější demisi V. Klause a tedy i k pádu vlády⁶³. V prosinci byla sestavena vláda nová, „poloúřednická“, pod vedením J. Tošovského (tehdejší guvernér České národní banky) a skládající se z ministrů za KDU-ČSL, ODA, bývalých ministrů za ODS, kteří vstoupili do nově vzniklé strany Unie svobody a z nestraníků. Tato vláda dovedla Českou republiku k předčasným volbám konaným v roce 1998 (Kunc, 2000: 22; Pšeja, 2005: 1525).

⁶⁰ Na snížení počtu politických stran v PS PČR měl psychologický efekt 5 % volební práh (Šanc, 2006: 72).

⁶¹ Tyto dva antisystémové subjekty nemohly už ze své podstaty doplnit či jinak podpořit vznikající středopravou, respektive středolevou koalici (tamtéž: 75).

⁶² ČSSD se tak postavila do role konstruktivní opozice, kdy mohla kritizovat vládu za její kroky bez jakékoliv odpovědnosti a udržet si svou dominantní pozici na levici českého stranického systému (tamtéž: 76).

⁶³ Fungování vlády mohla pozitivně ovlivnit strana dominantního charakteru. Ale vzhledem k tomu, že ODS takovou stranou nebyla (vysvětleno v kapitole ODS ve volebním období 1992 – 1996), česká menšinová vláda se stala vládou „křehkou a zranitelnou“ (Novák, 2004: 335 – 338).

5.2.1 ČSSD ve volebním období 1996 – 1998

ČSSD se v předchozím období dokázala konstituovat do standardní politické strany, která se profilovala jako středolevá a jako jediná alternativa k vládě (Kunc, 2000: 219). ČSSD, posílena o řadu menších politických subjektů ale i jednotlivců z levicových a středových uskupení, si razantní protivládní rétorikou dokázala podmanit část české společnosti nesouhlasící s vládní koncepcí a získat tak řadu voličů. ČSSD dokázala voličstvo přesvědčit, že se jedná o relevantní opozici „schopnou nabídnout alternativní přístup“ (Šanc, 2006: 73) a obsadila celé středolevé spektrum českého stranictví.

Úspěch ve volbách zaznamenala ČSSD hlavně díky kvalitní volební kampani M. Šloufy, i když ten se zdál některým členům ČSSD nepřijatelný kvůli jeho minulosti vysokého komunistického funkcionáře (Kopeček – Pšeja, 2005: 1472). Ve volbách do PS PČR 1996 získala ČSSD 26,4% hlasů (61 mandátů) a skončila tak druhá, těsně za ODS (Kopeček, 2003: 107) – zaznamenala nárůst voličských hlasů o 19,9% od voleb z roku 1992 a díky marginalizaci ostatních levicových subjektů a výše popsáním příchoďům jednotlivců strana obsadila prostor mezi KDU-ČSL a KSČM (Šanc, 2006: 73). Z pozice „zanedbatelné“ malé strany, kterou ČSSD v období 1993 až 1996 nepochybně byla, se vyvinula do největší levicové strany – stala se hegemonem středolevého stranického spektra a z pohledu ostatních vládních subjektů byla uznána za „prosystemově orientovanou“ (Kopeček, 2003: 107).

Pozice ČSSD byla po parlamentních volbách posílena v rámci stranického ale i politického systému a strana získala post předsedy PS PČR, kterým se stal M. Zeman (Šanc, 2005: 131) a setkala se s úspěchem i při volbách do senátu. V prvním kole sice ČSSD příliš neuspěla, ale díky podpoře menších politických subjektů, které se báli přílišného úspěchu ODS, získala v kole druhém 25 z 81 křesel (Kopeček

– Pšeja, 2005: 1472). Silnou pozici měla ČSSD i vůči vládě, která byla na ČSSD závislá (Kopeček, 2003:108) a umožnila vyslovení její důvěry odchodem poslanců z hlasování

V tomto období se začínají projevovat výrazné opoziční tendence vůči Zemanově politickému diskurzu. Toto opoziční štěpení v rámci strany se projevilo při projednávání zákona o „vyrovnaném“ státním rozpočtu. Poslanci za ČSSD K. Machovec, M. Kuneš, T. Teplík a J. Wagner byli pro přijetí tohoto zákona, přičemž ČSSD jako celek se stavěla proti jeho přijetí. T. Teplík a J. Wagner trvali na svém názoru i při dalším čtení a na popud M. Zemana byli vyloučeni ze strany. Teplík vstoupil v lednu 1997 do poslaneckého klubu ODS, Wagner se k nikomu nezařadil a změnil tak poměr sil ve sněmovně na 100 ku 100 (srov. Kopeček, 2003: 107; Kopeček – Pšeja, 2005: 1472; Šanc, 2005: 133).

Na přelomu let 1996 a 1997 se okolo místopředsedy K. Machovce vytváří „pravicová“ frakce, jejíž zastánci byli i např. P. Buzková a J. Gross. Tato frakce se ukázala jako neúspěšná kvůli své nejednotnosti a tento neúspěch se ukázal i na sjezdu v Bohumíně, kdy Machovec přichází o svůj post a je nahrazen V. Špidlou. Zde také M. Zeman obhájí předsednickou funkci, do které je opětovně zvolen se ziskem 71% hlasů a potvrzuje tak svou silnou pozici v rámci strany (srov. Kopeček, 2003: 108, Kopeček – Pšeja, 2005: 1472). Kromě této „pravicové“ frakce se fragmentace uvnitř ČSSD projevuje i vytvořením křídla „levicového“, které bylo vytvořeno z bývalých komunistů. Stejně jako ostatní křídla v rámci ČSSD je i tento proud nehomogenní a ukázal se jako nejslabší (Kopeček – Pšeja, 2005: 1473). V těchto letech řeší ČSSD otázku vstupu ČR do NATO. Část ČSSD se vyjadřovala proti vstupu a někteří trvali na vyhlášení referenda, nakonec všichni hlasovali pro vstup (Kopeček – Pšeja, 2005:1480).

Po rozpadu vlády byla ČSSD pro rychlé vypsaní předčasných voleb. Její volební preference se totiž pohybovaly okolo 30 % a ostatní politické subjekty (hlavně ty na pravici) poukazovaly na svou slabost (krize uvnitř ODS i ODA, US se nacházela teprve ve fázi utváření). Nakonec ČSSD akceptovala poloúřednickou vládu a začala se se svou přípravou soustředit na předčasné volby. Došlo ke zmírnění radikální rétoriky a nárůstu populistických slibů od řady členů strany. V rámci předvolební kampaně se strana vyjadřovala pro zlepšení podmínek důchodců a mladých rodin, pro podporu drobného a středního podnikání a v neposlední řadě hlásila depolitizaci byrokracie (reagovala na korupční aféry spojené s ODS a získávala si tak další voliče). Kampaň ČSSD byla namířena také proti US, protože si ji mylně vykládali a považovali za největšího nepřítele. ČSSD se vyjádřila pro možnost koalice s KDU-ČSL (J. Lux nebyl proti) a po vzestupu vlivu Důchodců za životní jistoty by pro ČSSD byla možná koalice i s touto stranou, vůči KSČM se ČSSD chovala odtažitě i přes vzájemnou spolupráci při senátních volbách a na lokální úrovni (srov. Kopeček, 2003: 108; Kopeček – Pšeja, 2005: 1480 – 1481).

V předčasných volbách v červnu 1998 už ČSSD zvítězila se ziskem 32,31% hlasů⁶⁴ (74 mandátů⁶⁵). Stala se tak nejsilnější stranou v českém stranickém systému, tento výsledek byl také nejúspěšnějším za celou historii strany (Kopeček, Pšeja, 2005: 1473 – 1474). Po volbách nedošlo k vytvoření většinové vlády, ale k vytvoření něčeho, co je jak v českém tak celosvětovém měřítku vyjíměčné – k uzavření tzv. opoziční smlouvy mezi představiteli dvou největších politických subjektů ČSSD a ODS (Kopeček, 2003: 108).

⁶⁴ Výsledky hlasování do PS PČR v roce 1998, dostupné na: <http://volby.cz/pls/ps1998/u4> (30. 3. 2012)

⁶⁵ Výsledky hlasování do PS PČR v roce 1998, dostupné na: <http://volby.cz/pls/ps1998/u610> (30. 3. 2012)

5.2.2 ODS ve volebním období 1996 – 1998

Po roce 1996 se potíže spojené s konsolidací přesouvají na pravou část stranického spektra – ODS se musí potýkat s krizí identity a s fragmentací jejího stranického aparátu. ODS totiž před volbami v roce 1996 prohlašuje, že ekonomická transformace byla pod jejím vedením úspěšně dokonána. Nabízí se nám tedy otázka, zda měla ODS v té době svým voličům co nabídnout. Tato krize identity, kterou se musela ODS v předvolebním období zabývat, byla nastíněna v projevu L. Brokla na konferenci v Brně. Sám Brokl prohlásil, že se ODS jeví jako “strana na jedno použití” a její další budoucnost závisí na nalezení této “nové identity” (Kunc, 2000: 218 - 220)⁶⁶.

V parlamentních volbách 1996 získala ODS 29,62%⁶⁷ hlasů a stala se „vítězem“ těchto voleb. Slovíčko vítěz jsem dala do uvozovek z toho důvodu, že politická situace a pozice pro koaliční vyjednávání tohoto vítězného subjektu nebyla vůbec jednoduchá. Bývalí koaliční partneři spolu s ODS neměli dostatek mandátů pro vytvoření většinové koalice a museli se spolehnout na podporu opozičního subjektu – na podporu ČSSD. Dalším aspektem se stalo i „poučení“ koaličních partnerů z minulé koalice. Využili tedy svého vyděračského potenciálu a zasloužili se o vytvoření paritní podoby vlády⁶⁸. Parlamentní volby v roce 1996 znamenaly pro ODS, i přes celkové vítězství, ztrátu jejího dosavadního postavení a posílení ostatních politických formací.

Ve volbách do senátu zaznamenala ODS výsledek „rozpačitý“, ale nejlepší oproti ostatním kandidujícím stranám a politickým subjektům. V prvním kole, které se konalo ve dnech 15. – 16. listopadu se sice setkala s úspěchem a její kandidáti postoupili do kola druhého v 79

⁶⁶ 5. srpna 1996 byl v Mladé frontě Dnes vydán rozhovor s j. Zieleniecem, ten řešení problému hledání identity vidí v „rozkročení“ ODS, ODS dle něj „nemá znít jedním hlasem“. Později se ukázalo, že tento návrh povede ke štěpení strany v roce 1997 (Pšeja, 2005: 1514).

⁶⁷ Výsledky hlasování do PS PČR v roce 1996, dostupné na: <http://www.volby.cz/pls/ps1996/u4>

obvodech, ale díky apelaci ze strany jejích koaličních partnerů, kteří nechtěli její výrazné vítězství a moc, získala v kole druhém (konajícím se 22. – 23. listopadu) „pouze“ 32 mandátů (Pšeja, 2005: 1524).

Po takovémto výsledku musela ODS v dané situaci (závislá na podpoře ČSSD) zmírnit svou razantní rétoriku a politiku a nastoupit cestu ke kompromisnímu jednání. I přes vůli ODS docházelo k neshodám a rozporům mezi koaličními partnery, hlavně s KDU-ČSL. Gradace těchto sporů dosáhla vrcholu v prosinci 1996. V. Klaus reagoval na podporu ČSSD ze strany KDU-ČSL vyhrůžkou vystoupení z koalice. Následné ekonomické problémy a krize vedly KDU-ČSL k názoru a prohlášení, že viníkem je ODS i ODA. Na to J. Lux nevyklučuje ochotu vytvoření koalice s ČSSD (Šanc, 2005: 131). Je pravda, že odpovědnost za ekonomickou krizi ODS přiznala a svolala mimořádný kongres strany; vzápětí následovalo zavedení tzv. balíčků (Pšeja, 2005: 1515, 1524), které se měly postarat o zjednání nápravy a zajistit vybědnutí z ekonomické krize.

Ve dnech 7. – 8. prosince 1996 se konal brněnský kongres strany, na kterém bylo dohodnuto posílení regionálních stupňů a vznik odborných komisí, které měly mít za úkol rozpracovávat různé části programů. Na tomto kongresu byli místopředsedy strany zvoleni M. Macek a I. Pilip (Pšeja, 2005: 1514). Již po volbách se však uvnitř strany začínaly ozývat hlasy nespokojené s vládní politikou a postavou V. Klause. Tyto vnitrostranické neshody se rozhořely hlavně mezi místopředsedou J. Zieleniecem a V. Klausem. Zieleniec kritizoval Klusův politický styl, také vnitřní komunikaci strany, což vedlo k jeho rezignaci a vzdání se všech jeho funkcí (Zieleniec nejprve na protest složil poslanecký mandát, později i ministerskou funkci a post místopředsedy strany) (Šanc, 2005: 131 – 132). Vnitřní konflikt vyvolal i M. Macek, který bez projednání

⁶⁸ Ministry za ODS se stali I. Kočárník, I. Pilip, J. Vodička, M. Říman, J. Ruml, J. Zieleniec, J. Stráský (Pšeja, 2005: 1524).

představil veřejnosti analýzu s názvem Věc: krize důvěry, která poukazovala na chyby ODS (Pšeja, 2005: 1515).

Kromě vnitrostranických sporů se musela ODS v tomto období potýkat s různými aférami, které se převážně týkaly financování strany, ale i významných osobností – například O. Zemin byl nařčen z neoprávněného užívání titulu doktora práv (Pšeja, 2005: 1514). Monohem vážnější však byly právě nesrovnalosti s financováním. ODS měla v této době přijímat sponzorské dary od fiktivních dárců a falešných sponzorů, dále se objevily pochybnosti o účelu těchto darů a měla také vlastnit tajné konto ve Švýcarsku (Šanc: 2005: 132). Z důvodu možného poškození strany kvůli těmto nesrovnalostem, se V. Klaus 16. listopadu rozhodl, že prověřením financí ODS bude pověřena společnost Deloitte and Touche. Tato společnost se měla zabývat fingováním sponzorských darů, černými fondy, nepořádkem v účetnictví a potvrzením existence zahraničního konta. Jejím závěrem bylo konstatování, že ODS opravdu praktikovala a dopustila se spoustu pochybení, ale nebylo možné dokázat, že se vše dělo vědomě a na nejvyšší úrovni strany; existence tajného konta potvrzena nebyla (Pšeja, 2005: 1517 – 1518).

Díky těmto informacím reagovala KDU-ČSL a ODA vystoupením z vlády (Pšeja, 2005: 1525) a vnitrostranická krize vystupňovaná aférami s financováním vedla 28. listopadu 1997 k tzv. sarajevskému atentátu⁶⁹ – V. Klaus byl vyzván J. Rumlem a I. Pilipem k demisi svého předsednictví v ODS a k opuštění vlády. 30. listopadu podal V. Klaus demisi na funkci předsedy vlády a vláda jako taková skutečně padla (Kunc, 2000: 221). Již v prosinci byl vedením „poloúřednické“ (či také „polopolitické“) vlády pověřen guvernér České národní banky J. Tošovský, který měl dovést Českou republiku k předčasným volbám⁷⁰. ODS se rozhodla do takto

⁶⁹ Sarajevskému atentátu předcházelo vzdání se svých postů a funkcí od J. Zieleniece, I. Pilipa a M. Macka (Pšeja, 2005: 1515).

⁷⁰ Poloúřednická vláda se skládala z nestraníků, představitelů KDU-ČSL, ODA a US (Havlík – Kopeček, 2008: 190).

vytvořené vlády nevstoupit (Šanc, 2005: 132). Ministři za ODS S. Volák, M. Lobkowicz, J. Černý a I. Pilip s tímto rozhodnutím nesouhlasili a ve vládě setrvali (Pšeja, 2005: 1525).

Již 14. prosince se konal sjezd strany v Poděbradech, kde V. Klaus obhájil místo předsedy strany a místopředsedy byli zvoleni jeho stoupenci, a to hlavně díky mobilizaci regionálních organizací (Kunc, 2000: 221). Na tomto sjezdu se také střetlo tradiční křídlo vedené V. Klausem proti křídlu, které bylo pro změnu politiky ODS. Vznikla tak názorová platforma v rámci strany, ke které se přidalo asi 20 poslanců. V. Klaus vyzval ministry za ODS, které participovali v poloúřednické vládě, aby podali demisi či opustili ODS. Ministři se rozhodli ODS opustit a později vstoupili do nově vzniklé Unie svobody (US) (Šanc, 2005: 132 – 133). Následovala vlna odchodů (8. 1. I. Pilip, 13. 1. J. Ruml, 15. 1. B. Dvořák a 21. 1. J. Zieleniec) (Pšeja, 2005: 1517) a v polovině ledna 1998 vznikla z názorové frakce uvnitř ODS zcela nová politická strana US, do jejíhož čela se postavil J. Ruml (Kunc, 2000: 221). Navzdory dělení strany na úrovni elit, vedoucí k založení US, nevedly vnitřní konflikty k fragmentaci strany a vnitřní pravidla vytvořily dobré mechanismy pro vedení vnitřních divizí (Hanley, 2010: 116).

Od února se oslabená ODS snaží o konsolidaci své pozice ve stranickém spektru, zklidnění situace uvnitř strany a začíná se soustředit na předčasné volby – vedením volební kampaně byl pověřen V. Menci. Začíná se také jednat o možnosti spolupráce v budoucí vládní koalici. 17. dubna nabídla ODA spolupráci ODS, ta ale odmítla kvůli vnitrostranické situaci a sporům uvnitř ODA. Jako reálná se jevila spolupráce s Demokratickou unií. V dubnu se také konal další sjezd ODS v Jihlavě, na kterém byla dohodnuta změna stanov a hlavně změna podmínek pro přijímání sponzorských darů. ODS také vyzvala KDU-ČSL a ODA k vytvoření povolební spolupráce (Pšeja, 2005: 1517 – 1518).

Události z let 1997 a 1998 vedly k poklesu volebních preferencí a ke ztrátě důvěry u voličstva. Tyto události mohly vyústit v možný přesun strany do marginálního postavení, v jednu chvíli totiž voličské preference klesly až pod 10%. Následná konsolidace strany z vnitrostranického pohledu a uchopení problému s financováním strany zapříčinily jejich postupný nárůst a na počátku června se už preference strany pohybovaly okolo 17% (Pšeja, 2005: 1518, 1525). Proto byl výsledek parlamentních voleb pro stranu milým překvapením – ODS získala 27,74% hlasů⁷¹ a 63 mandátů⁷² a skončila tak druhá za ČSSD. Kvůli změnám v osobních vztazích mezi stranami a neschopnosti dohodnout se na reálné podobě koaliční vlády, vznikla po volbách 1998 vláda nestandardní – menšinová, vedená ČSSD a podporovaná ODS na základě dohody, tzv. opoziční smlouvy (Šanc, 2006:82).

⁷¹ Výsledky hlasování do PS PČR v roce 1998, dostupné na: <http://volby.cz/pls/ps1998/u4> (30.3.2012)

⁷² Výsledky hlasování do PS PČR v roce 1998, dostupné na: <http://volby.cz/pls/ps1998/u610> (30.3.2012)

6 TYPOLOGIE STRAN

Vznik a okolnosti, které vedly ke vzniku našich dvou největších stran, musíme hledat v jiném časovém období. Počátky působení a vstupu do tehdejšího stranického systému můžeme u ČSSD vysledovat již v druhé polovině 19. století, kdy hájila zájmy dělníků – tehdy nejpočetnější sociální vrstvy. Vznikla externě, mimo parlament, a to v době, kdy se začalo rozširovat volební právo – v době, kdy strana už měla možnost oslovit, co nejvíce voličů ze svých řad a být jimi řádně zvolena; v případě sociální demokracie to bylo voličstvo dělnické. Takovéto “uskupení”, které mělo být zpočátku pouze “reprezentantem” určité vrstvy obyvatelstva, si začalo vytvářet “stranické struktury, které se postupně profesionalizovaly” (Balík – Hloušek – Holzer - Šedo, 2003: 35).

Počátky a okolnosti vzniku u ODS musíme hledat již u jeho předchůdce OF, které na rozdíl od ČSSD vzniklo, až ve století dvacátém, jako reakce na události 17. listopadu a jako subjekt sdružující nespokojené obyvatelstvo. OF vzniklo z protestního hnutí sdružující přední české intelektuály, disidenty, studenty a jiné významné osobnosti a odmítalo další komunistický diktát. Trvalo na přechodu k demokracii v tehdejším českém (i slovenském) prostředí. Stejně jako ČSSD je OF charakteristické svým mimovolebním a mimoparlamentním vznikem (Novák, 1999: 138). Důsledkem takto spontánního (mimovolebního a mimoparlamentního) vzniku bylo samostatné rozhodování mocenského centra OF (Koordinační centrum OF) a minimální kontakt a konzultace s místními OF, na druhou stranu však měla místní OF celkem významnou autonomii (Novák, 1997: 30).

Institucionalistický přístup Maurice Duvergera se zabývá právě původem stran a okolnostmi jejich vzniku, dále klade důraz na organizační strukturu strany. Původ stran vidí v období rozšiřování všeobecného volebního práva a vzniku parlamentu ve druhé polovině 19.

století a na začátku 20. století, kdy se vytvořily předpoklady pro vznik a ukotvení tzv. masových stran (Balík – Hloušek – Holzer - Šedo, 2003: 34; Novák, 1997: 24 – 25, 29). Strany, které vznikly mimo parlamentní rámec, se etablovaly jako soudržnější a také disciplinovanější, protože již při jejich vzniku existovalo nějaké zastřešující centrum spojující všechny buňky (buňky mají malý vliv a řídicí orgán se je snaží podřídit), strany vzniklé v rámci parlamentu si musely takovéto spojení teprve vytvořit (Novák, 1997: 30).

U obou z mnou studovaných stran můžeme tedy na jejich úplném počátku mluvit jako o stranách mimoparlamentního a mimovolebního charakteru – ČSSD vznikla nejprve jako zastřešující organizace hájící práva dělníku, OF se sice narozdíl od ČSSD vyvinula až o více jak 100 let později, ale ze stejných důvodů. Měla zastřešovat určitou vrstvu obyvatelstva, která nebyla spokojená s tehdejšími poměry a měla důvod se obávat, že její práva nejsou dostatečně chráněna a hájena. V našem případě to byla nespokojenost s hegemoniálním postavením KSČ a s nedemokratickými prvky naší ústavnosti. Obě dvě strany byly také charakteristické svou pevnější a centralizovanější stranickou strukturou, což vyplývá právě ze způsobu vzniku.

Jak Duverger dodává, způsob vzniku ovlivní stranickou organizační strukturu a z tohoto hlediska rozlišuje strany mas a strany kádrů. Toto rozlišení také zhruba odpovídá štěpení mezi pravicí a levicí. Stranami mas jsou především sociálně demokratické strany (jak napovídá jejich označení, byla stranou mas ve svém počátku naše ČSSD). Masové strany jsou charakteristické vysokým počtem svých členů. Rekrutování členů mělo pro stranu jak význam ekonomický tak politický. Z hlediska politického významu měla strana vychovávat dělnickou třídu tak, aby byla schopna převzít moc a vládu; ekonomický význam tkvěl v členských příspěvcích, na kterých byla strana závislá. Strany mas dávaly tedy důraz na kvantitu před kvalitou

(Novák, 1997: 31 – 32). ČSSD můžeme za stranu mas označit jen v jejích počátcích, kdy se chlubila okolo 200 000 členů (Zbořil, 2011). V moderní historii českého národa je počet členů ČSSD nižší, mezi 10 000 – 17 000 členy (Linek, 2004: 8). Tento pokles členstva můžeme vysvětlit teorií Otto Kirchheimera, který se snažil vysvětlit podobu stran po 2. světové válce. Přišel s pojmem „strana pro všechny“, nebo-li catch-all Party. Cílem catch-all Party byla integrace těch skupin lidí, kteří zůstávali vně společnosti. Strana má za úkol oslabovat konflikty a klást důraz na to, co spojuje (Novák, 1997: 33). Právě do tohoto typu stran se přeměňují masové strany v období po 2. světové válce, v českém případě se z mimoparlamentního subjektu přetvořila do catch-all Party ČSSD během první poloviny 90. let.

Oproti tomu byla strana kádrů označením pro strany liberální a konzervativní. Tyto strany staví do svého čela významné osobnosti (tito vlivní lidé pak mají za úkol přinést hlasy) a soustřeďují se na přípravu voleb (specialisté připravující kampaň) a na kontakt s voliči. Strana kádrů dává důraz na kvalitu před kvantitou (Novák, 1997: 31 – 32). OF se stala stranou kádrů (i když stranou v pravém slova smyslu nikdy nebyla, spíše společenským zastřešujícím hnutím) již při svém ustanovení a to zcela přirozeně – do jejího čela se postavili přední čeští intelektualové a důležité osobnosti kulturní scény. ODS se pak stala pokračovatelkou tohoto trendu a v jejím čele stanuli důležití ekonomové a výzkumní pracovníci. Podobně jako v masových stranách proběhl i ve stranách kádrů vývoj. Strana kádrů postupně přejímá “demokracii mas, skupinovou solidaritu a disciplínu a přestává být elitářská”, přestává klást důraz na osobnosti a začíná se soustředit na voliče. Takto se dle Jeana Charlota stává ze strany kádrů tzv. strana voličů. Strana se opírá o širší a širší záběr hodnot a tím získává více stoupenců, více voličů (Novák, 1997: 33 – 34). Mezi oběma typy stran není v dnešní době již významný rozdíl. Během vývoje se projeví tendence ke sližování a stírání rozdílů, protože

se vlastně oba stranické typy snaží o to samé – o co největší přízeň voličů, která jim přinese kýženou politickou moc.⁷³

Kromě institucionalistického přístupu Maurice Duvergera bych ráda popsala přístup historicko-konfliktní norského politologa Steina Rokkana, který tvrdí, že se “strany rodí (vznikají) z hlubokého a dlouhotrvajícího konfliktu v globální společnosti” (Novák, 1997: 38). Rokkan přitom tyto konflikty rozlišuje: a to na konflikty plynoucí z průmyslové nebo z národní revoluce. V rámci průmyslové revoluce se objevuje štěpení vlastníci vs. pracující (Novák, 1997: 40), kdy právě zájmy dělníků zastupovala tehdejší sociální demokracie. Národní revoluce (myslím tím naši Sametovou revoluci) vykrytalizovala štěpení centrum vs. periferie (Novák, 1997: 41), kterou v případě mé práce chápu jako štěpení komunisté nastolující jejich diktát vs. jejich odpůrci. Na základě tohoto štěpení vzniklo právě OF, které si dalo za úkol soustředit ve svých strukturách právě tyto “odpůrce”. Téma dekomunizace napomohlo i ODS k její profilaci a následné konsolidaci.

⁷³ Kromě Duvergerova rozdělení musíme brát v potaz strany vzniklé rozštěpením či sloučením stran (Novák, 1997: 36). ODS můžeme v tomto případě brát tedy jako stranu vzniklou rozštěpením stávajícího OF.

7 ZÁVĚR

Téměř padesátiletá éra jediné hegemonické strany narušila v českém prostředí občanskou společnost a potřebu české společnosti participovat – nějak se podílet na vládnutí; vymizela názorová pluralita a lidé se přestali zajímat o věci veřejné. Do takové situace začaly pronikat reformní snahy ze Sovětského svazu a u nás narůstala míra nespokojenosti s komunistickým diktátem. Snahy KSČ o přestavbu systému byly nedůsledné, protože se sama KSČ odmítala vzdát svého mocenského monopolu a privilegií. Odcizení občanů a odpor ke stávajícímu systému vedl k masovým demonstracím, které srazily starý režim na kolena.

Po Sametové revoluci se Československo po dlouhé komunistické éře otevřelo světu a vydalo se na cestu k demokracii, začal se také vytvářet prostor pro politický pluralismus a v českém prostředí se začínají vytvářet různé názorové proudy a skupiny s odlišnými názory na budoucí sociální a ekonomickou transformaci. Období po pádu KSČ bylo tedy velice významné a důležité pro budoucí formování, podobu a vývoj českého stranického a politického systému.

Záhy po demonstracích se satelitní strany KSČ vymaňují z područí KSČ, navracejí se politické strany z exilu a vytvářejí se podmínky pro formování a vznik nových politických stran a formací. Období let 1990 - 1992 je definováno nejen česko-slovenskou názorovou polarizací, ale také hlubokým diferenciačním procesem a politickou krystalizací; první náznaky politické různorodosti byly na světě. Zásadním činitelem revolučních snah se stalo OF, které se postavilo do čela konajících se demonstrací a navázalo dialog se státní mocí, za svůj hlavní cíl si vytyčilo dekomunizaci společnosti.

Z obou případových studií vyplývá, že naše dvě největší relevantní strany ČSSD a ODS měly zcela odlišnou startovní pozici v nově se

vytvářejícím stranickém prostředí. ČSSD jako strana historická s více než 100 letou historií v českém prostředí, přerušenu sloučením s KSČ, se přihlásila k tradici První republiky. Jako jediná sociálně demokratická strana ve východní Evropě, nevznikla transformací z komunistické strany a její aktivní činnost napomohla k jejímu návratu na českou politickou a stranickou scénu po pádu KSČ. Exilová ČSSD, tak naplnila svůj osud – udržela stranu při životě a ta se mohla zapojit do vytváření demokratického prostředí a v rámci stranického systému začít budovat svou pozici. Zpočátku sice ne zcela úspěšně navázala na svou tradici z První republiky (v prvních volbách získala jen okolo 4% hlasů), ale vzápětí po rozpadu ČSFR (po obměně stranického vedení a hlavně postu předsedy strany, kterým se stal charismatický a populisticky laděný M. Zeman) dokázala obsadit levé spektrum českého stranického systému. Svého dominantního postavení na levici dokázala využít a vyvinula se do jedné z nejvýznamnějších stran u nás.

ODS sahá svou historií do počátku 90. let, kdy se vydělila ze struktur zanikajícího OF. Toto celospolečenské hnutí vymezující se proti komunistickému diktátu bylo velice heterogenní a vágně definované. V revolučních náladách to mělo pozitivní dopad – dokázalo oslovit různé vrstvy společnosti a názorové proudy a zvítězit tak ve volbách. Později se vágnost a heterogenita hnutí projevila vnitřními spory o budoucím směřování a v rámci hnutí docházelo k názorové diferenciaci. Úspěch ve volbách a jednoznačné vítězství OF vyhouplilo do popředí řadu tzv. manažerů, kteří měli v úmyslu přetransformovat OF do standardní politické strany. Zvolení V. Klause do čela OF tento proces jen urychlilo a v únoru 1991 vznikla (mimo jiné) ODS. Předchozí spolupráce OF s ostatními politickými subjekty a formacemi (v rámci OF kandidovalo 14 hnutí a politických stran) a jeho následný rozpad otevřel prostor pro vznik klasických politických stran a pro položení základů nového stranického systému.

ČSSD se tak mohla opřít jen o svou „tradici“ z první republiky, zatímco nově vzniklá ODS měla již od počátku svého působení zajištěnou voličskou přízeň od části voličů OF, mohla se chlubit zastoupením v parlamentu, dokázala oslovit výraznou osobností v jejím čele (V. Klaus) a nahrávala jí i celková nálada ve společnosti, která byla proti všemu „levicovému“. ODS se tak stala hybným kolem pro sociální a ekonomickou transformaci nově vzniklého státu a vzala na sebe zodpovědnost za přeměnu státního uspořádání do podoby klasické demokracie.

Následná konsolidace levice a pravice v nově se vytvářejícím pluralitním prostředí se nesla v rámci jediné štěpící linie a to socioekonomické. ČSSD se vyjadřuje proti probíhající ekonomické transformaci a privatizaci majetku a začne se profilovat jako relevantní opoziční strana a alternativa vůči vládě ODS.

Cesta ke konsolidaci ČSSD a potažmo levice nebyla vůbec jednoduchá. Strana se musela potýkat s vleklými stranickými problémy a nástup k relevanci byl zaznamenán, až s obměnou předsedy strany, kterým se stal M. Zeman. Ten se vyznačoval razantní a radikální protikoaliční rétorikou a pomohl tak ČSSD k profilaci jako alternativy vlády. Jeho populistická politika vedla k vzestupu významnosti ČSSD a k nárustu stranických preferencí. ČSSD domohla ke konsolidaci v levé části stranického spektra tím, že pohlcovala malé levicové formace a nespokojené jednotlivce z ostatních stran. Postupná marginalizace ostatních levicových subjektů a příchod významných osobností do ČSSD napomohlo ČSSD obsadit celé středolevé spektrum českého stranictví a konsolidovat tak svou pozici.

Pro konsolidaci a etablování pravice v českém stranickém prostředí bylo důležité, že si česká společnost spojovala levicové subjekty se „socialismem“ minulého režimu. ODS tak dokázala oslovit širokou škálu voličstva tím, že se vyprofilovala na tématu dekomunizace a ekonomické

transformace a při volbách z roku 1992 se stala nejsilnějším politickým subjektem v českém prostředí. Stejně jako ČSSD, tak i ODS chtěla podpořit konsolidaci své pozice slučováním a spoluprací s politickým formacemi a uskupeními v pravé části stranického systému. V následujícím období rozšířila ODS svou politiku o dlouhodobější cíle. ODS si tak v krátké době dokázala vytvořit pevnou pozici ve středopravém spektru českého stranictví a napomohla k integraci pravice. A i přes různé korupční skandály a aféry spojené s financováním strany dokázala ODS v příštích parlamentních volbách v roce 1996 získat největší počet hlasů.

Od pádu KSČ po parlamentní volby v roce 1996 se stranický systém České republiky zjednodušil, koncentroval a stabilizoval (do parlamentu se dostalo 6 politických subjektů). Došlo také k profilaci a ke konsolidaci nejdůležitějších politických stran – v pravé části dominovala již od roku 1992 ODS, levici ovládla před volbami ČSSD.

Problémy s konsolidací a stabilitou se pak v období od roku 1996 – 1998 přesouvají z levé části českého stranického systému do té pravé. Levá část od roku 1996 neprošla téměř žádnými proměnami, zatímco ta pravá proměnami bouřlivými. Můžeme připomenout marginalizaci některých politických stran a uskupení (např. ODA) a vnitrostranické spory v ODS, které vedly k založení zcela nového politického subjektu US. Aktuální změny na pravici se odehrály v rámci parlamentních voleb z roku 2010, kdy se kromě klasických politických stran do parlamentu dostaly dvě nové – středopravá TOP 09 a VV. Dnes tedy můžeme říci, že konsolidace pravice (i když tomu tak v polovině 90. let vypadalo) nebyla zdaleka dokončena a že můžeme počítat se změnami na české politické scéně právě ve středopravém spektru.

8 POUŽITÉ ZDROJE

8.1 Seznam literatury

Balík, S. – Hloušek, V. – Holzer, J. – Šedo, J.: 2003. Politický systém českých zemí 1848 – 1989. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.

Blažek, P.: 2008. Na rozcestí. Brněnský sjezd ČSSD v listopadu 1947. In: Fajmon, H. – Balík, S. – Hloušková, K. (eds.): Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. 2. rozšířené vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 153.

Cabada, L.: 2005. Český stranický systém v meziválečném období. In: Cabada, L. – Šanc, D.: Český stranický systém ve 20. století. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 30 – 38.

Cabada, L.: 2005. Rozklad pluralitního stranického systému po roce 1938. In: Cabada, L. – Šanc, D.: Český stranický systém ve 20. století. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 93 – 95, 98 – 100.

Cabada, L.: 2003. Politický systém první Československé republiky. In: Vodička, K. – Cabada, L.: Politický systém České republiky. Historie a současnost. Praha: Portal, 31.

Cabada, L.: 2003. Systém politických stran a vnitrostranické rozhodovací procesy. In: Vodička, K. – Cabada, L.: Politický systém České republiky. Historie a současnost. Praha: Portal, s. 204 – 205, 214 – 218, 220.

Dostal, R.: 1999. Komparace formování systémů politických stran Česka a Polska (1989 – 1998). Politologický časopis. 3/1999, 282 – 289.

Fiala, P. – Strmiska, M.: 2005. Systém politických stran v letech 1989 – 2004. In: Malíř, J. – Marek, P.. Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a na Slovensku 1861 – 2004. II. díl: období 1938 – 2004. Brno: Doplněk.

Grulich, T.: 2008. Československá sociální demokracie v exilu. In: Fajmon, H. – Balík, S. – Hloušková, K. (eds.): Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. 2. rozšířené vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 181 – 185.

Hanley, S.: 2010. The consolidation of centre-right parties in the Czech Republic as an issue for comparative analysis. Politologický časopis. 2/2010, 116 – 126.

Havlík, V. – Kopeček, L.: 2008. Krize vládnutí v České republice. Analýza působení volebního a stranického systému a návrhy možných řešení. Politologický časopis. 3/2008, 187 – 188.

Hloušek, V.: 2000. Konfliktní linie v „postkomunistických“ systémech politických stran. Politologický časopis. 4/2000, 380 – 381.

Holzer, J.: 2005. Stranický systém druhé republiky. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004. 2. díl: 1938 – 2004. Brno: Doplněk, 1042 – 1043, 1049.

Honajzer, J.: 1996. Občanské fórum. Vznik, vývoj a rozpad. Praha: Orbis.

Hoppe, J.: 2009. Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara. Praha: Prostor.

Hrubý, K.: 1996. Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu. Praha: Grégr Eduard Dr. a syn.

Kárník, Z.: 2006. Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918 - 1938. In: Hrubec, M. – Bárta, M. (eds.): Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí. Brno: Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, 47 – 50, 52 – 59.

Kárník, Z.: 2006. Stručně o dějinách české sociální demokracie do roku 1918. In: Hrubec, M. – Bárta, M. (eds.): Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí. Brno: Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, 39 – 44.

Kohout, J.: 2006. Obnova činnosti sociální demokracie v roce 1968. In: Hrubec, M. – Bárta, M. (eds.): Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí. Brno: Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, 102, 110.

Kolář, P. – Syllová, J.: 2005: Některé právní aspekty reprezentace zájmů v České republice po roce 1989. In: Mansfeldová, Z. – Kroupa, A.: Participace a zájmové organizace v České republice. Praha: Sociologické nakladatelství, 19, 28 – 29.

Kopeček, L.: 2003. Česká strana sociálně demokratická – jak se dostat k moci. Politologický časopis. 1/2003, 101 – 108.

Kopeček, L.: 2010. Dekomunizace a její vliv na zrod české pravice. Politologický časopis. 2/2010, 176 – 177, 180.

Kopeček, L. – Pšeja, P.: 2005. Česká strana sociálně demokratická. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004. 2. díl: 1938 – 2004. Brno: Doplněk, 1464 – 1465, 1468 – 1474, 1479 – 1781.

Kořalka, J.: 2005. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických

stran a hnutí v Českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl: období 1861 – 1938. Brno: Doplněk, 213, 215.

Kuklík, J.: 2005. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl: období 1861 – 1938. Brno: Doplněk, 683, 685 – 688, 706.

Kuklík, J.: 2006. Stručně o dějinách české sociální demokracie do roku 1918. In: Hrubec, M. – Bárta, M. (eds.): Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí. Brno: Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk, 60 – 62, 65 – 67.

Kunc, J.: 2000. Stranické systémy v re/konstrukci. Belgie. Itálie. Španělsko. Československo, Česká republika. Praha: Sociologické nakladatelství.

Mareš, M.: 2011. Konsolidace levice ve stranickém systému České republiky. Politologický časopis. 2/2011, 138, 141 – 145, 151.

Nedvěd, J.: 1968. Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948. Praha, 25.

Novák, M.: 1997. Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia. Praha: Sociologické nakladatelství.

Novák, M.: 2004. Typy vlád a jejich utváření: Česká republika v komparativní perspektivě. In: Novák, M. – Lebeda, T. a kol.: Volební a stranické systémy – ČR v mezinárodním srovnání. Dobrá voda, Aleš Čeněk: 335 – 338.

Novák, M.: 1999. Utváření stranického systému v českých zemích. Analýza dosavadních trendů a výhledy do budoucna. Politologický časopis. 2/1999, 138 – 140.

Pehe, J.: 2002. Vytunelovaná demokracie. Praha: Academia.

Pšeja, P.: 2005. Občanské fórum. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004. 2. díl: 1938 – 2004. Brno: Doplněk, 1489, 1491 - 1492

Pšeja, P.: 2005. Občanská demokratická strana. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004. 2. díl: 1938 – 2004. Brno: Doplněk, 1503 – 1504, 1508 – 1518, 1522 – 1525.

Pšeja, P.: 2004. Občanská demokratická strana jako hlavní „dědic“ OF a „agens“ stranického systému ČR (1991 – 1998). Politologický časopis. 4/2004, 453 – 461.

Pernes, J.: 2008. Slučovací sjezd KSČ a ČSSD v červnu 1948. In: Fajmon, H. – Balík, S. – Hloušková, K. (eds.): Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. 2. rozšířené vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 162 – 163, 170.

Suk, J.: 2003. Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor.

Suk, J.: 1998. Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989, 2 díl, Dokumenty. Brno: Doplněk.

Šanc, D.: 2006. Menšinová koaliční vláda 1996 – 1998: projekt, který neměl šanci uspět. In: Cabada, L. a kol.: Koalice a koaliční vztahy. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 70, 73 – 76.

Šanc, D.: 2005. Významné politické subjekty stranického systému České republiky. In: Cabada, L. – Šanc, D.: Český stranický systém ve 20. století. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 157 – 163.

Šanc, D.: 2005. Vznik a vývoj českého stranického systému po roce 1989. In: Cabada, L. – Šanc, D.: Český stranický systém ve 20. století. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 112 – 113, 123 – 126, 130 – 133.

Trapl, M.: 2005. Politické strany v exilu. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a Československu 1861 – 2004. 2. díl: období 1938 – 2004. Brno: Doplněk, 1338, 1341 – 1342.

Vodička, K.: 2003. K příčinám zhroutilí komunistického režimu. In: Vodička, K. – Cabada, L.: Politický systém České republiky. Historie a současnost. Praha: Portal, 111 – 113.

Vodička, K. – Cabada, L.: 2003. Rozpad československé federace. In: Vodička, K. – Cabada, L.: Politický systém České republiky. Historie a současnost. Praha: Portal, 115, 117 – 118, 121 – 130.

Vošahlíková, P.: 2005. Československá sociální demokracie. In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a Československu 1861 – 2004. 2. díl: období 1938 – 2004. Brno: Doplněk, 1165 – 1171.

Wolf, K.: 1998. Podruhé a naposled aneb mírové dělení Československa. Praha: G plus G.

Zbořil, J.: 2011. Vývoj počtu členů politických stran v ČR. Datum vydání 28. 7. 2011, dostupné na: <http://zboril.blog.idnes.cz/c/205550/Vyvoj-poctu-clenu-politickych-stran-v-CR.html>

8.2 Elektronické zdroje

Český statistický úřad (výsledky do PS PČR), dostupné na:
www.volby.cz

Ministerstvo vnitra, dostupné na: www.mvcr.cz

ODS – oficiální stránky, dostupné na: www.ods.cz

Trades Union Congress, dostupné na: www.tuc.org.uk

Elektronické zdroje jsou uvedeny v poznámkách pod čarou v plném znění.

8.3 Jiné prameny

Archiv bezpečnostních složek, III. Odbor MV, i.Č.305-871-12, Vývoj emigrace od roku 1945 – 1951

Linek, L.: 2004. České politické strany a jejich členové. K postupné proměně charakteru členství. Text vznikl v rámci projektu „České politické strany po deseti letech vývoje“, projekt GA ČR 407/02/0679, 2002 – 2004.

9 RESUMÉ

This text analyses two main political parties in the Czech republic – the Civic Democratic Party (ODS: right-wing political party) and the Czech Social Democratic Party (ČSSD: left-wing political party). My intention was to contribute an understanding of the behaviour and actions taken by ODS and ČSSD and their leadership. The text intends to present an analysis of the development of these political parties from the beginnings of their existence (ODS has its origins in the Civic Forum at the beginning of 90s; by contrast, ČSSD has a long history as a movement representing the interests of workers which begins more than 100 years ago) up to 1996 (1998) when the party system was stabilized.

The consolidation of the Czech right and the Czech left was an important part of the development of the Czech party system after 1989 and the internal consolidation of ČSSD and ODS was the necessary condition for their rise after 1993. Since the middle of the 90s, ČSSD has occupied left-centre space (its political rise was connected with a change of the leader to M. Zeman) and ODS right-centre (its success was connected with the important personalities who joined the party after the collapse of the Civic Forum).

Now we can say that the left spectrum of the Czech party system has been relatively stable since 1996; by contrast, the right spectrum undergoing changes today (from the last parliamentary elections 2010).

Czech books, textbooks and anthologies from leading Czech political scientists have been the main source for this text.